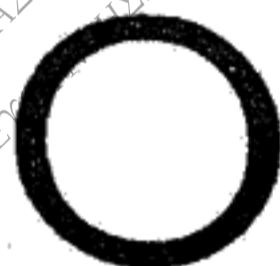

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

•Ο πόνος

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ἔχει βαθύτατα συνδέσει τὸ θάνατο μὲ τὸν πόνο. "Ἐχει συνδέσει τὴ ζωὴ μὲ τὸν πόνο. 'Ο Ἰησοῦς, πρὶν πεθάνει, πόνεσε ὅσο κανένας ἄλλος. Τὸ οὐσιαστικώτερο μέρος τῆς ζωῆς του ἥταν ὁ πόνος πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατο.

"Ἡ στάση τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπέναντι τοῦ θανάτου δὲν εἶναι διόλου στωϊκή. 'Ο Μάρκος Αὐρήλιος λέει: «Τοῦτο μὲν οὖν κατὰ ἀνθρωπόν ἐστι λελογισμένον, μὴ δυσχερῶς μηδὲ ὀστικῶς μηδὲ ὑπερηφάνως πρὸς τὸν θάνατον ἔχειν, ἀλλὰ περιμένειν ὡς μίαν τῶν φυσικῶν ἐνεργειῶν». Τὴ συμβουλὴ αὐτὴ δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ τὴ χτυπήσει δὲ Χριστιανισμός, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἀνάγκη καὶ νὰ τὴ δώσει. 'Ο Χριστιανισμὸς δὲν ἔνδιαφέρεται νὰ σοῦ κάνει ἀνετώτερο τὸ θάνατο — ἢ ἀνετώτερη τὴ σκέψη τοῦ θανάτου — , ἀλλὰ ἔνδιαφέρεται νὰ σοῦ κάνει τὸ θάνατο σημαντικώτερο. Σημαντικώτερο καὶ ἀπὸ τὴ ζωὴ. "Ἄν σ' αὐτό, δηλαδὴ στὸ νὰ γίνει δὲ θάνατος γιὰ σένα σημαντικώτερος, μπορεῖ νὰ βοηθήσει δὲ πόνος, τότε χρειάζεται κι' ὁ πόνος. Καὶ χρειάζεται ὅπωσδήποτε δὲ πόνος. 'Ο σωματικός, ὁ πνευματικός, ὁ ψυχικὸς πόνος.

2.— Γιὰ νὰ μπῶ στὸ βαθὺ νόημα ποὺ ἔχει δὲ σύνδεσμος τοῦ Χριστιανισμοῦ μὲ τὸν πόνο, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ θάνατο, θὰ ζητήσω τὴ βοήθεια ἐνὸς μεγάλου Χριστιανοῦ ποὺ στὴ σύντομη ζωὴ του — ἔζησε μόνο σαρανταδύ χρόνια (ἀπὸ τὰ 1813 ὃς τὰ 1855) — γνώρισε καὶ τοὺς τρεῖς πόνους, τὸ σωματικό, τὸν πνευματικὸν καὶ

τὸν ψυχικὸν πόνον. 'Ο Χριστιανὸς αὐτός, δὲ Δανὸς Σαΐρεν Κίρκεγκαρτ, τάξις εἰπε στὸ τελευταῖο στάδιο τῆς ζωῆς του μὲ τὴν ἐκκλησία, μὲ κάθε ἐκκλησία, φίχνοντας στὶς ἐκκλησίες ὅλων τῶν αἰώνων τὴ μομφὴ ὅτι τοὺς ἔλειψε δὲ οὐραῖσμὸς· καὶ ὅτι δὲν ἔχουν καμιὰ σχέση μὲ τὸν Χριστιανισμὸν τῆς Καινῆς Διαθήκης. 'Ο Κίρκεγκαρτ ἔδειξε μεγάλην αὐστηρότητα στὴν ἐπίθεσή του' ὡστόσο, ἀδιάφορο ἂν εἶχε δίκιον νῆσχι, ή ἐκκλησία ποὺ δέχθηκε τὴν ἔντονη ἐπίθεσή του δὲν μπορεῖ νὰ τὸν ἐπικαλεσθεῖ ὡς δικό της. 'Ο λόγος του δὲν ἥρθε ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν· ἥρθε ἀπὸ τὴ μοναξιά, ἀπὸ τὴν ἔρημο. Κι' ὁ λόγος του εἶναι μεγάλος, ὅλλα δὲν ἔχει ἀκόμα καρποφορήσει.'

'Ο Κίρκεγκαρτ ἔχει γράψει μερικὲς ἀπὸ τὶς ὠραιότερες σελίδες ποὺ ἔχουν ὡς τώρα γραφεῖ γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τοῦ πόνου, τῆς λύπης, τοῦ πάσχειν. Θὰ τὶς ἔγραφε τάχα δὲν αὐτὸς μὲ τὸ χλωμὸν καὶ σημαντικὸν πρόσωπο (σημαντικὸν καὶ μάλιστα ὄμορφο μᾶς ἐμφανίζει τὸ πρόσωπό του τὸ μολύβι τοῦ ἑξαδέρφου του ποὺ τὸν σκιτσάρισε), ἀν δὲν εἶχε δὲν ἕδιος πονέσει πολύ; "Ισως, σχι. "Αν θέλετε, δπωσδήποτε σχι. 'Αλλὰ τί θὰ πεῖ αὐτό; 'Ο χαρούμενος δὲ μᾶς πείθει γιὰ τὴν ἀξία τῆς χαρᾶς του, γιὰ τὴ μεταφυσική της ἀξίαν· δὲν πονεμένος μᾶς πείθει γιὰ τὴν ἀξία τοῦ πόνου. Κι' αὐτὸς μᾶς φθάνει.

'Ο Κίρκεγκαρτ ξέρει ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄνθρωπος ποὺ νὰ διάλεξε τὸν πόνο, τὸ πάσχειν, ὡς σκοπὸν τῆς ζωῆς του· «ὅποιος πιστεύει ὅτι τόκαμε, δπατάει μονάχα τὸν ἑαυτό του». Χρειάζεται μιὰ «θεϊκὴ καθοδήγηση» γιὰ νὰ γεννηθεῖ ἡ ἐπιθυμία τοῦ πόνου στὴν ιαρδιὰ τοῦ ἄνθρωπου. 'Ο «φυσικὸς ἄνθρωπος» δὲ μπορεῖ ποτὲ νὰ ἐπιθυμήσει ἔνα τέτοιο πράγμα. «Πρέπει νὰ σημειωθεῖ μέσα σ' ἔναν ἄνθρωπο ἡ πιὸ βαθειὰς ὄλλαγὴ γιὰ νὰ φθάσει νὰ πιστέψει στὸ μυστικὸν τοῦ πόνου». Πρέπει νὰ διδαχθεῖ τὸ μυστικὸν αὐτὸν «ἀπὸ τὸν Μοναδικὸν ποὺ βγῆκε στὸν κόσμο μὲ τὴν πρόθεση νὰ θελήσει νὰ πονέσει». 'Ο Μοναδικὸς εἶναι δὲ 'Ιησοῦς.

«Καίπερ δὲν υίός, ἔμαθεν ἀφ' διν ἔπαθεν τὴν ὑπακοήν», λέει δὲ Παῦλος στὴν ἐπιστολή του «πρὸς Ἑβραίους». Καὶ δὲ Κίρκεγκαρτ παίρνει τὴ φράση αὐτὴ τοῦ Παύλου καὶ τὴν ἀναλύει. "Οχι, δὲν τὴν ἀναλύει, ὅλλα τὴ συνθέτει μὲ τὴν ἀποστολὴ τοῦ ἄνθρωπου. «Ἡ σχολὴ τοῦ πόνου μορφώνει γιὰ τὴν αἰωνιότητο», λέει δὲ Κίρκεγκαρτ. 'Ο πόνος εἶναι δὲ μεγάλος παιδαγωγός. Κι' αὐτὸν τὸν 'Ιησοῦν τὸν ἔμαθε δὲ πόνος νὰ ὑπακούει· τὰ «πάθη» του ταῦ

δίδαξαν τὴν ὑπακοήν. 'Ο 'Ιησοῦς εἶπε: «πάτερ, εἰ βούλει παράνεγκε τοῦτο τὸ ποτήριον ἀπ' ἐμοῦ· πλὴν μὴ τὸ θέλημάς μου ἀλλὰ τὸ σὸν γινέσθω». Καὶ σχολιάζει ὁ Κίρκεγκαρ्ट: «Τὸ δτὶ τὸ εἶπε αὐτὸς (ὁ 'Ιησοῦς), εἶναι τὸ πρῶτο μέρος τῆς ὑπακοῆς, καὶ τὸ δτὶ τ' ἄδειασε τὸ πικρὸ ποτήρι εἶναι τὸ δεύτερο. "Ἄν, χωρὶς νὰ πεῖ ὅτι εἶπε, ἄδειαζε τὸ πικρὸ ποτήρι, ἡ ὑπακοή του δὲ θάταν τέλεια. Στὴν ὑπακοὴν ἀνήκει ἐπίσης, καὶ πρὶν ἀπ' ὅλα, ἡ παρακλητικὴ ἐρώτηση καὶ ἡ ἐρωτηματικὴ παράκληση: ὃν εἶναι τὸ θέλημα τοῦ Πατρός, καὶ ὃν δὲ μπορεῖ νὰ γίνει ἀλλιῶς. "Ετσι ἦταν ἡ ζωὴ του ὑπακοῆς, ὑπακοὴ μέχρι θανάτου, μέχρι τοῦ θανάτου του στὸ σταυρό. 'Εκεῖνος ποὺ ἦταν ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ζωὴ, ἐκεῖνος ποὺ δὲν εἶχε ὀνάγκη νὰ μάθει τίποτα, ἔμαθε τὸ ἐνα, ἔμαθε τὴν ὑπακοήν. Σὲ τόσο στενὴ σχέση βρίσκεται ἡ ὑπακοὴ μὲ τὴν αἰώνια ἀλήθεια, ὥστε ἐκεῖνος ποὺ εἶναι ἡ ἀλήθεια μαθαίνει τὴν ὑπακοήν».

Καὶ προχωρεῖ ὁ Κίρκεγκαρ्ट: «"Ἄν τὰ πράγματα εἶχαν ἔτσι, ὥστε ἡ ὑπακοὴ νὰ διαδέχεται αὐτόματα τὸν πόνο, τότε θὰ ἦταν εὔκολο νὰ βρεθεῖ ἐκεῖνος ποὺ θὰ εἶχε τὸ θάρρος νὰ διαλέξει τὸν πόνο, καθὼς κ' ἐκεῖνος πού, δταν θὰ ρχόταν ὁ πόνος σ' αὐτόν, θὰ εἶχε τὸ θάρρος νὰ μακαρίσει τὸν ἑαυτό του. 'Αλλὰ τὰ πράγματα δὲν εἶναι ἔτσι· μὲ τὴ μάθηση δὲν πάνε ὅλα τόσο εὔκολα. 'Ο πόνος εἶναι, ὃν μιλήσουμε ὀνθρώπινα, ὁ πρῶτος κίνδυνος, ἀλλὰ δ ἄλλος κίνδυνος, δ ἀκόμα ἀπαισιώτερος, εἶναι τὸ νὰ μὴ μάθουμε τὴν ὑπακοήν". 'Ο πόνος, χωρὶς τὴν ὑπακοήν, χωρὶς τὴ συμμόρφωση, εἶναι τὸ φοβερώτερο ἀπ' ὅλα. Σβύνει τὸ πνεῦμα, ὁδηγεῖ στὴν ἀπελπισία. 'Ἐπειδὴ, ἀκριβῶς, δ πόνος εἶναι τόσο ἐπικίνδυνος, «γι' αὐτὸ ἔχουμε δίκιο λέγοντας», προσθέτει ὁ Κίρκεγκαρτ, «ὅτι ἡ σχολὴ αὐτὴ (ἡ σχολὴ τοῦ πόνου) μορφώνει γιὰ τὴν αἰώνιότητα». "Ολα τ' ἄλλα ποὺ μαθαίνουμε στὴ ζωὴ, τὰ μαθαίνουμε στρέφοντας τὸν ἑαυτό μας πρὸς τὰ ἔξω· καὶ παρ' ὅλες τὶς γνώσεις μας μπορεῖ δ ἑαυτός μας νὰ μείνει ἐνας ὄγνωστος. «'Ο πόνος, ἀντίθετα, στρέφει τὸν ὄνθρωπο πρὸς τὰ μέσα». "Ἄν τὸ πετύχει αὐτὸ ὁ ὄνθρωπος, χωρὶς νὰ ἐπιχειρήσει μιὰν ἀπελπισμένη ἀντίσταση, τότε ἀρχίζει ἡ μεγάλη μάθηση. «"Οταν πάσχει ἐνας ὄνθρωπος καὶ θέλει νὰ μάθει ἀφ' ὅν ἐπαθει, τότε μαθαίνει ἀδιάκοπα κάτι γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ γιὰ τὴ σχέση του μὲ τὸ Θεό· κι' αὐτὸ εἶναι τὸ σημεῖο ποὺ δείχνει δτὶ μορφώνεται γιὰ τὴν αἰώνιότητα». 'Η σχολὴ τοῦ πόνου εἶναι ἐνας ὄργος καὶ

βαθμιαίος θάνατος, είναι «ένα θυήσκειν, είναι οἱ σιωπηλὲς δῆρες ἐνὸς θυήσκειν· στὴ σχολὴ αὐτῇ, ὑπάρχει στὸ μάθημα πάντοτε σιωπή». «Μόνον ὁ πόνος μορφώνει γιὰ τὴν αἰωνιότητα· γιατὶ ἡ αἰωνιότητα βρίσκεται στὴν πίστη, ἀλλὰ ἡ πίστη βρίσκεται στὴν ὑπακοὴ καὶ ἡ ὑπακοὴ στὸν πόνο. Ἡ ὑπακοὴ δὲν ὑπάρχει ἔξω ἀπὸ τὸν πόνο, ἡ πίστη δὲν ὑπάρχει ἔξω ἀπὸ τὴν ὑπακοὴ, ἡ αἰωνιότητα δὲν ὑπάρχει ἔξω ἀπὸ τὴν πίστη».

3.— Μὲ σα λέει ὁ Κίρκεγκαρτ δὲν ὄποδεικνύει, βέβαια, τίποτα. Ἀλλὰ πῶς μποροῦμε νὰ ζητήσουμε ὄποδείξεις γιὰ σα δὲ μπορεῖ νὰ τὰ συλλάβει ἡ γνῶση; Ὁ πόνος, ὁ βαθὺς καὶ μεγάλος, είναι πέρα ἀπὸ κάθε γνῶση. Ἡ μόνη του σχέση μὲ τὴ γνῶση είναι ὅτι ἡ ἴδια ἡ γνῶση, γιὰ τὸν ἀνθρωπὸ τὸν ἀληθινό, είναι πόνος. Τὸ λέει καὶ ὁ Ἐκκλησιαστής: «ὁ προστιθεὶς γνῶσιν προσθήσει ἄλγημα». Ἡ γνῶση ὀδηγεῖ στὸν πόνο, ἐνῷ ὁ πόνος δὲν ὀδηγεῖ στὴ γνῶση, ἀλλὰ ὀδηγεῖ τὸ πνεῦμα κάπου ἄλλου, δπως καὶ ὁ θάνατος τὸ ὀδηγεῖ ἄλλου. Ὁ πόνος, ὁ πρόδρομος τοῦ θανάτου μέσ' στὴν ἴδια τὴ ζωὴ, ὀδηγεῖ τὸ πνεῦμα πέρα ἀπὸ τὴ γνῶση, στὸ Θεό, στὴν αἰωνιότητα, στὸ πᾶν.

Μετὰ τὸν Κίρκεγκαρτ, τὸν ὄμεμπτο καὶ τὸν ἄγνο, ποὺ εἶπε τὶς μεγάλες λέξεις ὅτι τὴν ἄγνοτητα «δὲ μπορεῖ οὔτε ὁ θάνατος νὰ τραυματίσῃ θανάσιμο», ἀς πᾶμε στὸν ἔνοχο καὶ ἀμαρτωλό, στὸν "Οσκαρ Ούάϊλντ. Μίλησε κι' αὐτὸς γιὰ τὸν πόνο, ἀφοῦ τὸν γνῶρισε καὶ πόνεστε πολύ· κ' ἔγραψε κι' αὐτὸς μερικὲς ἀπὸ τὶς ώραιότερες σελίδες ποὺ ἔχουν γραφεῖ ὡς τώρα γιὰ τὸν πόνο. Οἱ σελίδες αὐτὲς βρίσκονται στὸ «De profundis». Τὸν πόνο τὸν παίρνει ὁ "Αγγλος ποιητὴς ἄλλοτε ὡς ἄλγος καὶ ἄλλοτε ὡς λύπη, ὡς θλίψη. Στὸν Ἰησοῦ ποὺ εἶπε «περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχὴ μου ἔως θανάτου», συνδυάσθηκε ἡ λύπη, ἡ θλίψη, μὲ τοὺς φοβερώτερους σωματικοὺς πόνους, μὲ τὴν ἀναμονὴ τῶν σωματικῶν αὐτῶν πόνων, ἀλλὰ καὶ τῶν ψυχικῶν. "Ἄς ποῦμε ὅτι δλα αὐτὰ ὑπάρχουν μαζὶ καὶ ἀς μὴ τὰ ξεχωρίσουμε.

Τὸ προανόικρουσμα τοῦ "Οσκαρ Ούάϊλντ στὶς σελίδες του γιὰ τὸν πόνο — τὶς καλύτερες σελίδες ποὺ ἔχει γράψει — είναι ἡ φράση: «"Οπου ὑπάρχει θλίψη, ἐκεῖ ὑπάρχει γῆ ιερή». Γιὰ νὰ μπεῖ στὸ θέμα του, ξεκινάει ἀπὸ τοὺς στίχους δυὸ ποιητῶν, τοῦ Γουόρσγουορθ καὶ τοῦ Γκαΐτε. 'Ο πρῶτος, ὁ "Αγγλος, λέει σ' ἔνα στίχο του ὅτι ὁ πόνος, τὸ πάσχειν, «ἔχει τὴ φύση τοῦ ἀπείρου». Καὶ ὁ δεύτερος, ὁ Γερμανός, λέει ὅτι «ὅποιος ποτὲ δὲν ἔφαγε μὲ

δάκρυα τὸ φωμί του, ὅποιος δὲν πέρασε ποτὲ θλιμμένες νύχτες θρηνώντας ἐπάνω στὸ κρεββάτι του, αὐτὸς δὲ σᾶς γνωρίζει, ὡς οὐράνιες δυνάμεις». Τὸ τετράστιχο τοῦ Γκάιτε, σὲ μετάφραση τοῦ Κάρλαϊλ, τὸ εἶχε πεῖ πολλὲς φορὲς στὸν "Οσκαρ Ούάϊλντ" ἡ μητέρα του. 'Αλλὰ ὁ γιὸς δὲν ἥθελε ν' ἀκούσει. Μισοῦσε, ὅπως μᾶς λέει, καὶ τὰ δυός καὶ τὸ πάσχειν καὶ τὴ θλίψη. Τὰς θεωροῦσε ως τρόπους καὶ μορφὲς τῆς ἀνθρώπινης ἀτέλειας. 'Ηρθε, δύμως, ἡ δύρα ποὺ πόνεσε κι' αὐτός, ὁ ἀλαζονικὸς ὑβριστὴς τοῦ πόνου. Καὶ πόνεσε πολύ. Καὶ τότε κατάλαβε ὅτι τὸ πάσχειν «εἶναι πραγματικὰ μιὰς ἀποκάλυψη». Καὶ γράφει : «Διακρίνει κανένας (ὅταν πάσχει) πράγματα ποὺ δὲν εἶχε διακρίνει πρὶν ποτέ».

«Πίσω ἀπὸ τὴ χαρὰ καὶ τὸ γέλιο», λέει ὁ "Οσκαρ Ούάϊλντ", «μπορεῖ νὰ ὑπάρχει μιὰ ἴδιοσυγκρασία ἄξεστη, σκληρὴ καὶ ἀναίσθητη. 'Αλλὰ πίσω ἀπὸ τὴ θλίψη ὑπάρχει πάντοτε θλίψη. 'Ο πόνος, ἀντίθετα ἀπὸ τὴ χαρά, δὲ φοράει μάσκα». Καὶ προσθέτει : «... ἀπὸ θλίψη πλάσθηκαν οἱ κόσμοι, καὶ στὴ γέννα ἐνὸς παιδιοῦ ἡ ἀστρου ὑπάρχει πόνος». "Άλλοτε, πρὶν ἀπὸ τὴ βαρειὰ δοκιμασία του καὶ τὴ φυλακή, πίστευε ὁ "Οσκαρ Ούάϊλντ" — καὶ τὸ λέει, συνεχίζοντας στὸ «*De profundis*» τὴ σειρὰ τῶν συλλογισμῶν του — ὅτι ἡ δυστυχία στὸν κόσμο δείχνει πῶς ὁ Θεὸς δὲν ἀγάπησε τὸν ἀνθρώπο, καὶ «ὅτι ὅπου κι' ἀν ὑπῆρχε κάποια θλίψη, ἀκόμα κ' ἡ θλίψη ἐνὸς παιδιοῦ ποὺ κλαίει σ' ἔνα περβολάκι γιὰ ἔνα λάθος ποὺ ἔκαμε ἡ δὲν ἔκαμε, δλόκληρη ἡ ὄψη τῆς Δημιουργίας χαλοῦσε ἀπόλυτο». «Τώρα μοῦ φαίνεται», λέει ὁ "Οσκαρ Ούάϊλντ", «ὅτι ἡ ἀγάπη ὁποιουδήποτε εἴδους εἶναι ἡ μόνη δυνατὴ ἔξήγηση τῆς τόσο μεγάλης ποσότητας πόνου ποὺ ὑπάρχει στὸν κόσμο. Δὲ μπορῶ νὰ συλλάβω μιὰν ὄλλη ἔξήγηση. Εἶμαι πεπεισμένος ὅτι δὲν ὑπάρχει ὄλλη, καὶ ὅτι ἀν ὁ κόσμος ἔχει ἀληθινὰ πλασθεῖ, ὅπως εἶπα, ἀπὸ θλίψη, τότε πλάσθηκε ὄκριβῶς μὲ τὰ χέρια τῆς ἀγάπης...».

Καὶ ὁ ὄβιθησκος "Οσκαρ Ούάϊλντ" ποὺ λέει ὅτι ἡ θρησκεία μὲ τὰ ἔξωτερικά της σύμβολα δὲ μπορεῖ νὰ τὸν βοηθήσει (ἀλλὰ ποὺ λέει, ἐπίσης, ὅτι οὔτε ἡ γνώση μπορεῖ νὰ τὸν βοηθήσει), φθάνει, ἀκολουθώντας τὸ δρόμο τοῦ πόνου καὶ τῆς ἀγάπης, στὸν 'Ιησοῦ, στὸ μεγάλο τέρμα, στὴ μεγάλη ἀρχή. Καὶ παραδίνεται μὲ τὶς ὠραιότερες λέξεις καὶ τὰ ὠραιότερα νοήματα σ' ἔκεινον ποὺ «ὅτι ήταν ὁ Θεὸς γιὰ τὸν πανθεῖστή, ήταν ὁ ἀνθρώπος γι'

αύτόν», σ' έκεινον ποὺ «έκαμε τὸν ἐαυτό του νάναι ή εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου τῶν θλίψεων», σ' έκεινον πού, ὅστερ' ἀπὸ τὴ δικῆ του παρουσία στὴ γῆ, μονάχα ἐνας μπορεῖ, κατὰ τὸν "Ἀγγλο ποιητή, νὰ σταθεὶ πλάι του ώς Χριστιανός: ὁ Φραγκίσκος τῆς Ἀσσίζης. 'Ο "Οσκαρ Ούντιλντ λέει : «Ἡ ζωὴ ὀλόκληρη τοῦ Χριστοῦ — τόσο τέλεια μποροῦν ἡ θλίψη καὶ ἡ ὄμορφιὰ νὰ γίνουν ἐνα πράγμα στὸ νόημά τους καὶ στὴν ἐκδήλωσή τους — εἶναι πραγματικὰ ἐνα εἰδύλλιο». Μὲ τὸν βέβηλο καὶ ἀμαρτωλὸ "Οσκαρ Ούντιλντ «συνεπορεύθη ὁ Ἰησοῦς πρὸς τὴν κώμη ποὺ ὀνομάζεται «Ἐμμαούς».

4.—**Ο πόνος εἶναι, ἀληθινά, τὸ μεγαλύτερο μυστήριο στὸν κόσμο, τὸ «mysterium magnum».** Γιατί ὑπάρχει ὁ πόνος; Τὸ ὅτι ὑπάρχει χαρά, αὐτὸ δὲν εἶναι πρόβλημα. Λέμε ὅτι ἡ χαρὰ εἶναι αἴσθημα. Δὲν εἶναι οὔτε κᾶν αἴσθημα. Καὶ πάντως δὲν εἶναι αἴσθηση. Εἶναι, καθαρὰ φυσιολογικά, μονάχα ἡ ἀπουσία τοῦ πόνου, κάτι ἀρνητικὸ ἥ, ἔστω, οὐδέτερο. Καὶ δπως δὲν εἶναι αἴσθηση, ἔτσι δὲν εἶναι οὔτε αἴσθημα. Ἐφοῦ δὲν τὴν αἰσθάνεται τὸ σῶμα, δὲν τὴν αἰσθάνεται οὔτε ἡ ψυχή, οὔτε τὸ πνεῦμα. Ἀπλούστατα, κι' αὐτὸ ποὺ λέμε αἴσθημα χαρᾶς εἶναι μονάχα ἡ ἀπουσία τοῦ πόνου ἥ τῆς λύπης. Τὸν πόνο τὸν αἰσθάνονται, ώς πόνο σωματικό, καὶ τὰ ζῶα. Κ' ἐμεῖς οἱ ἀνθρώποι ἔχουμε κάτι περισσότερο ἀπὸ τὸ αἴσθημα τοῦ πόνου. "Ἔχουμε τὴ συνείδηση τοῦ πόνου. "Ἔχουμε τὴ συνείδηση ὅτι ὁ πόνος, ὁ σωματικὸς καὶ ὁ ψυχικός, εἶναι κάτι τὸ ἀτέλειωτο, ἐγγίζει τὴν αἰωνιότητα καὶ τὸ θάνατο, «ἔχει τὴ φύση τοῦ ἀπείρου», δπως λέει πολὺ σωστὰ ὁ Γουόρσγουορθ. Ὁ κόσμος ὀλόκληρος εἶναι γεμάτος ἀπὸ πόνο. Πῶς συμβαίνει αὐτό; Τί νόημα ἔχει αὐτὸ τὸ μυστήριο; Καὶ δὲν ἀκόμα δὲν ἔταιν ἡ χαρὰ κάτι τὸ οὐδέτερο, καὶ εἴχαμε τὸ δικαίωμα νὰ πούμε ὅτι ὁ κόσμος εἶναι γεμάτος ἀπὸ χαρᾶ, ἡ διαπίστωση αὐτὴ θάταιν ἡ ἀπλὴ διαπίστωση ἐνὸς φυσικοῦ γεγονότος. Τὸ γεγονὸς αὐτό, δὲν ἔταιν γεγονός, θάταιν ἰσάξιο καὶ θὰ εἶχε τὴν ἴδια σημασία μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἀνθρώποι καὶ τὰ ζῶα τρῶνε ἥ πίνουν ἥ πηδοῦν ἥ χασμουριοῦνται. Δὲ μποροῦμε νὰ πούμε τὸ ἴδιο γιὰ τὸν πόνο. Αὐτὸς δὲν εἶναι διόλου φυσικὸς ἥ αὐτονόητος. Ὁ "Οσκαρ Ούντιλντ τὸν συνδυάζει καὶ μὲ τὴ γένεση τῶν ἀστρων. "Ἡ ἔκφραση εἶναι ποιητική. Αὐτό, διως, δὲ μειώνει τὴν ἀξία της. Ποιὰ μεγάλη ἔκφραση δὲν εἶναι, τάχα, ποιητική; "Αν ὑπάρχει ποίηση στὸν κόσμο, ὑπάρχει οὐσιαστικὰ μόνον ἥ προπάντων

γιατὶ ὑπάρχει πόνος καὶ γιατὶ ὑπάρχει θάνατος. Δὲν εἶναι διόλου κάτι τὸ ἀπλὸ καὶ κάτι αὐτονότητο: τὸ ὅτι πονᾶμε. Τὸ ποτάμι τρέχει, ποτίζει, δροσίζει· ὁ ἀέρας φυσάει, ἄλλαζει τὶς θερμοκρασίες καὶ ισορροπεῖ τὰ καθεστώτα πυκνότητας τῆς ἀτμοσφαίρας· ὁ πόνος τί κάνει μέσ' στὴ φύση; Γιατί μέσα στὰ τόσα φυσικὰ καὶ αὐτονόητα ὑπάρχει αὐτὸ τὸ μυστήριο;

‘Ο Νίτσε νόμισε ὅτι, γιὰ νὰ φανεῖ ὀντιχριστιανικός, ἔπρεπε σ’ δλόκληρη τὴ φιλοσοφία του ν’ ἀγνοήσει ἢ νὰ περιφρονήσει τὸν πόνο καὶ τὴ συμπόνια. Κ’ ἔτσι κατάφερε μονάχα νὰ γίνει δλόκληρη ἡ φιλοσοφία του (ὅπως ἦταν, ιδύσιαστικά, καὶ ἡ ἀθώα ζωὴ του) ἔνας μορφασμὸς πόνου. ‘Ο Μιχαὴλ - “Ἄγγελος, χωρὶς νάναι λιγώτερο προβληματικός, ἦταν πιὸ εἰλικρινής. Δὲν πόνεσε μόνο, ἀλλὰ καὶ ὕμνησε τὸν πόνο, ὡς ζωγράφος καὶ ὡς γλύπτης, ἀλλὰ καὶ σὲ στίχους του. Κι’ ὁ πόνος εἶναι ἀληθινὰ ἄξιος νὰ ὕμνηθει. ’Αφοῦ δὲ μποροῦμε νὰ τὸν ἔξηγήσουμε, πρέπει νὰ τὸν ὕμνοῦμε.

Βέβαια, μποροῦμε νὰ ἔξηγήσουμε — ὅχι πάντοτε, ἀλλὰ συχνὰ — τὸ συγκεκριμένο λόγο ποὺ μᾶς κάνει νὰ πονᾶμε σωματικὰ ἢ ψυχικά. Δὲ μποροῦμε, δημοσ., νὰ ἔξηγήσουμε, οὕτε καὶ νὰ συλλάβουμε, τὸ γεγονὸς ὅτι ὑπάρχει στὸν κόσμο ὁ πόνος. “Οταν ἔχουμε πολλὲς ὁρες νὰ φᾶμε ἢ νὰ κοιμηθοῦμε, πεινᾶμε ἢ νυστάζουμε. Ξέρουμε, δημοσ., πολὺ καλὰ σὲ τί σωματικὲς ὀνάγκες ἀνταποκρίνεται τὸ φαγητὸ ἢ ὁ ὕπνος καὶ ποιὰ εἶναι τ’ ἀποτελέσματά τους. Ποιὸ εἶναι, τόχα, τὸ φυσικὸ ἀποτέλεσμα ποὺ προκαλεῖ ὁ πόνος, ἔστω ὁ καθαρὸ σωματικὸ ποὺ τὸν ξυπνάει ἔνα τραῦμα ἢ δποιαδήποτε ἄλλῃ ὀργανικὴ βλάβη ἢ ἀφορμή; ’Ενῶ ὁ ὕπνος ίκανοποιεῖ τὴ νύστα καὶ τὸ φαγητὸ τὴν πείνα, καὶ ξέρουμε καλὰ ποιὲς φυσιολογικὲς συνέπειες ἔχουν γιὰ τὴ διατήρηση τοῦ ὀργανισμοῦ μᾶς, ὁ πόνος δὲ θεραπεύει τὸ τραῦμα ἢ τὴν δποιαδήποτε ὀργανικὴ βλάβη, δὲν ἔχει κανένα φυσιολογικὸ ἀποτέλεσμα. Εἰδοποιεῖ — λένε — τὴ συγείδηση ὅτι κάτι κακὸ συμβαίνει· ἀλλὰ εἶναι τόχα κι’ αὐτὴ ἡ στιγμιαία φυσιολογικὴ ἀποστολή του διαπιστωμένη; ‘Ο πόνος εἶν’ ἔνα ὀπὸ τὰ μεγάλα ὀκραῖα γεγονότα, δπως ὁ θάνατος.

‘Ο περίφημος γιατρὸς καὶ χειρουργὸς Κάρλ Λούντβιχ Σλάζιχ, ἔνα ὀπὸ τὰ πιὸ φωτεινὰ πνεύματα τοῦ αἰώνα μᾶς ποὺ δ Γιούνγκ τὸ παραλληλίζει μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ Παράκελσου στὴν ἐπαναστατικὴ σημασία του γιὰ τὴν ιατρική, ταυτίζει ὀπόλυτα τὴ φυσιολο-

γική έννοια τοῦ σωματικοῦ μὲ τὴ φυσιολογικὴ έννοια τοῦ ψυχικοῦ πόνου καὶ θεωρεῖ ἀσήμαντη τὴ θεωρία τῶν νευρολόγων ἐκείνων ποὺ λένε ὅτι ἡ σημασία τοῦ πόνου (φυσικά, τοῦ σωματικοῦ) ἔξαντλεῖται στὴν ἀποστολή, ποὺ ἔχει, νὰ εἰδοποιεῖ τὸν ἄνθρωπο γιὰ ἔναν ἐπικείμενο κίνδυνο. 'Ο Σλάιχ δὲν προχωρεῖ στὴ βαθύτερη σύλληψη τῆς σημασίας τοῦ πόνου, ἀλλὰ μὲ τὶς παρατηρήσεις του ξεκαθαρίζει τὸ ἔδαφος ἀπὸ τὶς πρόχειρες νευρολογικὲς θεωρίες γύρω ἀπὸ τὸ μεγάλο αὐτὸ πρόβλημα. Κι' ἀνοίγοντας ὅτι τὸ δρόμο, δίνει σ' ἐμᾶς τὸ δικαίωμα νὰ θέσουμε μερικὰ βασικὰ ἀρωτήματα: "Αν ὁ πόνος ὑπάρχει μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ μᾶς προειδοποιεῖ ὅτι κάποιος κίνδυνος μᾶς ἀπειλεῖ, πῶς δικαιολογεῖται τὸ γεγονός ὅτι ἡ προειδοποίηση αὐτὴ γίνεται σχεδὸν πάντοτε ὅταν ὁ κίνδυνος εἶναι μικρός, καὶ γίνεται σπανιώτατα ὅταν ὁ κίνδυνος εἶναι μεγάλος; Γιὰ μιὰ πάθηση τοῦ ἐγκεφάλου ἢ τῆς καρδιᾶς μᾶς προειδοποιεῖ μόνο σπάνιας ὁ πόνος (καὶ πάντας ποτὲ ὡς πόνος τοῦ ἴδιου τοῦ ἐγκεφάλου ἢ τῆς ἴδιας τῆς καρδιᾶς), ἐνῷ γιὰ μιὰ πάθηση τῶν δοντιῶν μᾶς μᾶς προειδοποιεῖ πάντοτε ἀνελλιπέστατα. Τί εἴδους φρουρὸς εἶναι αὐτὸς ποὺ καλεῖ σὲ συναγερμὸ τὶς αἰσθήσεις μᾶς, ὅταν ὁ κίνδυνος εἶναι μικρός, καὶ ὅδιαφορεῖ ὅταν πλησιάζουν δυνάμεις ἰσχυρὲς ποὺ ἀπειλοῦν τὴ ζωὴν μᾶς ἢ στὴν προσέγγιση τέτοιων φοβερῶν δυνάμεων ὅλοτε δίνει τὸ σῆμα τοῦ κινδύνου καὶ ὅλοτε ὅχι; Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ καρκίνου, δηλαδὴ ἡ σχέση τοῦ πόνου μὲ τὸν καρκίνο. Σὲ μιὰ διάλεξή του γιὰ τὸν καρκίνο (ποὺ τὴν παρεμβάλλει δλόκληρη στὰ συναρπαστικὰ ἀπομνημονεύματά του), ὁ μεγάλος χειρουργὸς Φερδινάνδος Ζάουερμπρουχ τονίζει ίδιαίτερα τὸ γεγονός ὅτι ὁ καρκίνος — ἡ ἀσθένεια ποὺ ἀν δὲν τὴν προλάβεις ἐντοπισμένη, δηλαδὴ ὡς μονάχα τοπικὴ βλάβη, ὅδηγεῖ ἀναπότρεπτα στὸ θάνατο — ὀρχίζει μυστικά, «ὅπως ρίχνεται στὸν ἄνθρωπο τὴ νύχτα ὁ κλέφτης, χωρὶς πόνους...». Καὶ συμπληρώνει ὁ Ζάουερμπρουχ τὴ σχετικὴ παρατήρησή του σ' ἐνα ὅλο σημεῖο τῆς διμιλίας του λέγοντας: «Μόνον ὅταν εἰσδύει ὁ ὕγκος στὰ γειτονικὰ μέρη καὶ καταστρέφει τὸ περιβάλλον του, μόνο τότε ἔρχονται οἱ πόνοι. Ἀλλὰ τότε εἶναι συχνὰ πολὺ ὀργάνων».

Τί σημαίνει αὐτό; Τί γίνεται ἡ θεωρία ποὺ λέει ὅτι ἡ ἀποστολὴ τοῦ πόνου εἶναι νὰ προειδοποιεῖ γιὰ τὸν κίνδυνο ποὺ ἔπερχεται; Τί νόημα ἔχει ἡ μάταιη προειδοποίηση ἢ μᾶλλον εἰδοποίηση ποὺ σημειώνεται ὅταν εἶναι πιὰ πολὺ ὀργάνων; Ἀφοῦ ἡ βλάβη ἔχει ὀρ-

χίσει καὶ τὸ μεόπλασμα ἔχει ἀναπτυχθεῖ, γιατὶ — ἀν' εἶναι ὁ πόνος πραγματικὰ ταγμένος νὰ προειδοποιεῖ γιὰ τὸν κίνδυνο μὲ τὸ σκοπὸν νὰ λάβῃ ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεσματικὰ μέτρα γιὰ τὴν ἀντιμετώπισή του — νὰ μὴν ἀρχίζει ὁ πόνος ὅσο ὑπάρχει ὀκόμα καὶ ρὸς γιὰ μιὰν ἀποτελεσματικὴ ἀμυντικὴ ἐπιχείρηση, δηλαδὴ ἐγχείρηση; Εὔτυχῶς ἡ διάγνωση τοῦ καρκίνου γίνεται καὶ μὲ πολλοὺς ὄλλους τρόπους πρὶν ἀρχίσουν οἱ πόνοι, κ' ἔτσι ἡ παράλειψη τοῦ πόνου νὰ εἰδοποιήσει ἐγκαίρως τὸν ἄρρωστο δὲν εἶναι μοιραία γιὰ τὴν ζωὴν δλων τῶν ἀνθρώπων ποὺ προσβάλλονται ἀπὸ καρκίνο. Γιατί, δύναται, σημειώνει ὁ πόνος τὴν παράλειψη αὐτῆς (ποὺ εἶναι, ὀστόσο, μοιραία γιὰ πολλοὺς ἄρρωστους) καὶ, ὀφοῦ ἔρχεται ὅταν εἶναι συνήθως ἀργά, δὲν ἔρχεται λίγο νωρίτερα; Ἡ ἀπάντηση εἶναι ἀπλούστατη: ὁ πόνος δὲν ἔχει τὴν ἀποστολὴ νὰ εἰδοποιεῖ γιὰ τὸν κίνδυνο ποὺ ἀπειλεῖ τὴν ζωὴν. "Αν τὴν εἶχε τὴν ἀποστολὴ αὐτῆς, θάταν εύσυνείδητος καὶ θάκανε ἀνελλιπέστατα τὸ καθῆκον του. Ὁ δδοντόπονος δὲ θάταν ἔτσι ἀπὸ τοὺς δξύτερους πόνους, ἀν ἀποστολὴ τοῦ πόνου ἦταν ἡ προστασία τῆς ζωῆς. Ὁ πόνος προστατεύει κάτι πολὺ σπουδαιότερο: προστατεύει τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ψυχήν.

'Αλλὰ καὶ ἀν ὀκόμα παραδεχθοῦμε ὅτι ὁ σωματικὸς πόνος προειδοποιεῖ — ἔστω, κάπου - κάπου, μὲ τρόπο φυσιολογικὰ ἀνισόρροπο — γιὰ τὸν κίνδυνο ποὺ ἔρχεται, πῶς μποροῦμε νὰ ἐρμηνεύσουμε, μὲ βάση τὴν νευρολογικὴν αὐτὴν θεωρία, τὴν σημασία τοῦ ψυχικοῦ πόνου ποὺ δὲν προειδοποιεῖ ποτὲ γιὰ τίποτα; Κι' ὀφοῦ δὲ μποροῦμε νὰ ἐρμηνεύσουμε φυσιολογικά, δηλαδὴ σὲ σχέση μὲ τὴν φυσιολογικὴν του συνέπεια ἢ σκοπιμότητα, τὸν ψυχικὸ πόνο, δὲ μπορεῖ νὰ σταθεῖ καὶ ὅποιαδήποτε φυσιολογικὴ ἐρμηνεία τοῦ σωματικοῦ πόνου. "Η ἔχουν τὴν ἴδια φυσιολογικὴν ἀποστολὴ οἱ πόνοι — οἱ σωματικοὶ καὶ οἱ ψυχικοὶ — ἢ δὲν ἔχουν ἀπλούστατα καμιά. Τὸ δεύτερο εἶναι τὸ πιὸ πιθανό.

"Οπως δὲ μποροῦμε νὰ συλλάβουμε τὸ θάνατο, ὅπως δὲ μποροῦμε νὰ συλλάβουμε τὴν ἀρχὴν τοῦ κόσμου ἢ τὸ ἄπειρο, ἔτσι δὲ μποροῦμε νὰ συλλάβουμε καὶ τὸν πόνο. 'Ανήκει κι' αὐτὸς στὸ ἀπόλυτο ἄγνωστο, δηλαδὴ σ' ἐκεῖνο ποὺ ξεπερνάει τὰ δριαὶ τοῦ νοῦ καὶ πού, ὅσο κι' ἀν αὐξάνουνται γνώσεις μας, δὲ θὰ μπορέσει ποτὲ νὰ γίνει γνωστὸν ἢ νὰ γίνει λιγότερο ἄγνωστο. "Αλλη γέφυρα ποὺ νὰ ἐνώνει τὸ ἀπόλυτο ἄγνωστο καὶ τὴν συνείδησή μας δὲν ὑπάρχει ἔκτὸς ἀπὸ τὴν πίστη, ἔκτὸς ἀπὸ τὴν μεταφυσικὴν γέ-

φυρα. "Οποιος δὲν ξέρει νὰ τὴ στήσει, μπορεῖ νὰ γνωρίζει πολλὰ πράγματα, ἀμέτρητα πράγματα, ἀλλὰ δὲ γνωρίζει τὸν ἑαυτό του. Τὸ ἀπόλυτο ἄγνωστο δὲν τὸ γνωρίζουμε ποτέ, ἀλλὰ πιστεύοντας σ' αὐτό, δηλαδὴ γνώθοντας μέσα μας τὴν Ἱερὴ μεταφυσικὴ νοσταλγία πρὸς αὐτό, γνωρίζουμε τὸν ἑαυτό μας. Καὶ ἀσκοῦμε, ἔτσι, τὸν ἑαυτό μας μας στὸ ὑψηλότερο ἔργο ποὺ μᾶς ἔχει τάξει ἡ ζωὴ. 'Ασκῶντας τον στὸ ἔργο αὐτό, τὸ ὑψηλό, τὸν κάνουμε ἄξιο ν' ἀσκήσει ἐνάρετα καὶ ὅλα τὰ χαμηλότερα ἔργα. 'Ασκῶντας τον στὴν ἰδέα τοῦ θανάτου, στὸ νόημα τοῦ πόνου (σὲ ἰδέες καὶ νοῆματα ποὺ στὸ βάθος δὲν εἶναι οὔτε ἰδέες οὔτε νοῆματα, γιατὶ ἀπλούστατα δὲ συλλαμβάνονται λογικά), τὸν ἀσκοῦμε καὶ γιὰ τὴ ζωὴ καὶ γιὰ τὴ χαρά, δηλαδὴ τὸν κάνουμε νάναι πιὸ ἄξιος καὶ στὴ ζωὴ καὶ νὰ μὴ στέκεται στὴ χαρὰ ἢ νὰ τὴ δέχεται — αὐτὴ τὴν ὑποθετικὴ καὶ στὸ βάθος ἀνύπαρκτη χαρὰ — μὲ ταπεινοφροσύνη καὶ μὲ συστολή.

'Ο θάνατος εἶναι πιὸ ἀφηρημένος· δὲ πόνος πιὸ συγκεκριμένος. Τὸ θάνατο τὸν φοβόμαστε, ἀλλὰ δὲν τὸν ζοῦμε τὸν ἕδιον (ἢ, ξετω, νομίζουμε ὅτι δὲν τὸν ζοῦμε, ἐνῷ στ' ἀλήθεια ζεῖ μέσα μας καὶ ζοῦμε μέσα του). τὸν πόνο τὸν αἰσθανόμαστε, τὸν ζοῦμε σὰν κάτι τὸ συγκεκριμένο, τὸν νιώθουμε ἐπάνω στὸ ἕδιο μας τὸ κορμὶ ἢ μέσ' στὴν ψυχή μας, καὶ ἡ παρουσία του εἶναι τόσο ἀμεση ποὺ μᾶς κάνει συχνὰ νὰ κλαίμε ἢ νὰ κραυγάζουμε ἢ νὰ δαγκώνουμε τὰ χείλη μας. Τὸν πόνο τὸν αἰσθάνεται ἀμεσα καὶ ὁ χειρότερος ἀνθρωπος, κι' ὁ πιὸ ἀναίσθητος, κι' ὁ πιὸ πεπορωμένος. Τὴν ὥρα ποὺ πονάει πολύ, ἀγιάζει ὡς ἔνα σημεῖο κι' ὁ πιὸ ἀνίερος. Γι' αὐτὸ δὲ πόνος, ποὺ μόνο ἀπὸ ἀγάπη μπορεῖ νὰ δόθηκε στὸν ἀνθρωπο, εἶναι πιὸ ἀποτελεσματικὸς παιδαγωγὸς κι' ἀπὸ τὸ θάνατο. Καὶ κάνει, συχνά, τὸν ἕδιο τὸ θάνατο ἐπιθυμητό. 'Ο πολὺ μεγάλος πόνος (ὁ σωματικὸς ἢ ὁ ψυχικὸς) κάνει πολλοὺς νὰ εὔχονται νὰ πεθάνουν, τοὺς οἵτινες ν' ἀναζητοῦν τὸ θάνατο ὡς λυτρωτή. "Ετσι ἀναγκάζονται νὰ σκεφθοῦν ὅτι ὑπάρχει κάτι καλύτερο ἀπὸ τὴ ζωὴ, κάτι ἀνώτερο, κάτι τὸ ἀπόλυτα ἄγνωστο ποὺ ὠστόσο, ἀν καὶ ἄγνωστο, γίνεται πιὸ ἐπιθυμητὸ ἀπ' ὅλα τὰ γνωστά. Καμιὰ γνώση δὲ μπορεῖ νὰ ἐμποδίσει αὐτὴ τὴ μεταφυσικὴ νοσταλγία. Καὶ καμιὰ γνώση δὲ μπορεῖ νὰ πείσει ὅτι ἡ νοσταλγία αὐτὴ εἶναι ὀδικαιολόγητη, ὀβάσιμη, δηλαδὴ ὅτι τὸ ἀπόλυτα ἄγνωστο εἶναι ἀνύπαρκτο. Πῶς μπορεῖ νάναι ἀνύπαρκτο ἐκεῖνο ποὺ ξεπερνάει τὸ νόμο τῆς φθορᾶς, καὶ νάναι ὑπαρκτὸ μόνο τὸ

φθαρτό; Πώς μπορεί κάτι τί νὰ είναι όνυπαρκτο μόνο καὶ μόνο γιατὶ δὲν τὸ ἔγγιζει ὁ νοῦς μας; 'Ο πόνος ξέρει πιὸ πολλὰ ἀπὸ τὴ γνῶση. Κι' ὅποιος κατέχεται ἀπὸ πολὺ δυνατὸ πόνο μαθαίνει νὰ ζητάει καὶ νὰ γοσταλγεῖ τὸ ἀπόλυτο ἄγνωστο, τὸ πιὸ ὑπαρκτὸ ἀπὸ τὰ ὑπαρκτά.

'Ο κόμης Χέρμαν φὸν Κάϋζερλινγκ (στὸ βιβλίο του «'Απὸ τὸν πόνο πρὸς τὴν πληρότητα» ποὺ πρωτοβγῆκε γαλλικά, ἀλλὰ περιέχει καὶ κεφάλαια πάρμένα ἀπὸ ἕνα μεγάλο του ἔργο γραμμένο γερμανικά), ἔξετάζοντας τὴ σχέση τοῦ Χριστιανισμοῦ μὲ τὸν πόνο, λέει πολὺ καλὰ ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἀπαιτεῖ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ πόνου ἀπὸ φιλαλήθεια. Τὸ δὲ τὴ ζωὴ εἶναι γεμάτη πόνο, εἶναι ἡ μεγάλη ἀλήθεια τῆς ζωῆς. 'Απὸ φιλαλήθεια πρέπει, λοιπόν, ν' ἀποδεχόμαστε τὸν πόνο. 'Ο Κάϋζερλινγκ, ἔναι ἀπὸ τὰ εὐγενικὰ πνεύματα τῆς ἐποχῆς μας ποὺ ἡ δύναμή του ἔγκειται προπάντων στὴν ὀνάλυση καὶ στὴν κριτική, κάνει μιὰν ὅρτια περιγραφὴ καὶ κριτικὴ σύλληψη τῶν σχέσεων Χριστιανισμοῦ καὶ πόνου, καθὼς καὶ τῆς διαφορᾶς τοῦ Βουδισμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπάνω στὸ θέμα τοῦ πόνου, χωρὶς δμως νὰ παραδέχεται καὶ τὸ αὐτόνομο μεταφυσικὸ νόημα τοῦ πόνου. Ξεκινάει, μάλιστα, ἀπὸ τὸ ἀρνητικὸ ἀξίωμα ὅτι, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ πνεύματος, ὁ φυσικὸς πόνος εἶναι στερημένος ἀπὸ κάθε νόημα. 'Ενω, δμως, ξεκινάει ὁ Κάϋζερλινγκ ἀπὸ τὸ ἀρνητικὸ αὐτὸ ἀξίωμα (καὶ τὸ συμπληρώνει μὲ τὴ σωστὴ παρατήρηση ὅτι καὶ ἡ βιολογικὴ σημασία τοῦ πόνου, δηλαδὴ ἐκείνη ποὺ τὸν ἐμφανίζει ως σῆμα κινδύνου, εἶναι ἀτελέστατη), μπαίνει, δταν ἔξετάζει πιὰ τὴ σχέση τοῦ Χριστιανισμοῦ μὲ τὸν πόνο, ἀρκετὰ βαθειὰ στὸ νόημα ποὺ ἔχει ἡ σχέση αὐτῇ. Γιατί, τάχα, ἔδωσε ὁ Χριστιανισμὸς μιὰ τόσο προνομιακὴ θέση στὸν πόνο; Τὴν ἔδωσε, λέει ὁ Κάϋζερλινγκ, ἀπὸ φιλαλήθεια. 'Αρικεῖ, δμως, ἡ ἐξήγηση αὐτή; Ναι, ἀρικεῖ, δν πάρουμε τὴ φιλαλήθεια ως φιλαλήθεια ἔμπρακτη καὶ ὅχι μόνο θεωρητική. Καὶ ὁ Βουδισμὸς ἀναγνώρισε τὴν πραγματικότητα ποὺ λέγεται πόνος ως τὴν πιὸ φοβερὴ καὶ πιὸ κυριαρχικὴ πραγματικότητα στὸν κόσμο. 'Ωστόσο, ὅπως λέει κι' ὁ Κάϋζερλινγκ καὶ ὅπως θὰ ἴδούμε εἰδικῶτερα παρακάτω, ὁ Βουδισμὸς δὲ ζητάει τὴν ἀποδοχὴ τοῦ πόνου, ἐνῷ ὁ Χριστιανισμὸς, ἀπὸ ὀγάπη πρὸς τὴν ἀλήθεια τοῦ πόνου, ζητάει ν' ἀποδεχόμαστε τὸν πόνο, νὰ τὸν ὑπομένουμε, νὰ τὸν ἀποδεχόμαστε ως τὴ μόνη δδὸ σωτηρίας. 'Η τέτοια προνομιακὴ θέση ποὺ παραχωρεῖ ὁ Χριστιανισμὸς στὸν

πόνο, ἀνάγοντας τὸ Σταυρὸ στὴν ὑπέρτατη ἀνθρώπινῃ ἀποστολῇ, ὁφείλεται — λέει ὁ Κάυζερλινγκ — στὸ γεγονὸς ὅτι «κμονάχα δ, τι πονάει, δ, τι πονάει πολύ, καταλαμβάνει δλόκληρο τὸν ἄνθρωπο». "Ετσι, ὁ πόνος ποὺ ὑπομένουμε καὶ ἀποδεχόμαστε, μεταμορφώνει τὸν ἄνθρωπο καὶ προκαλεῖ τὴν κυριαρχία τοῦ πνεύματος. 'Αφοῦ, ἔρμηνεύοντας τὴ σχέση τοῦ Χριστιανισμοῦ μὲ τὸν πόνο, φθάνει ὁ Κάυζερλινγκ στὴν δρθὴ αὐτὴ τοποθέτηση, πῶς δὲν κατάλαβε ὅτι θάπρεπε νὰ ἐγκαταλείψει τὸ ἀρνητικὸ ἀξίωμα ποὺ ἔχρησιμοποίησε ὡς ὄρμητήριο τῶν συλλογισμῶν του καὶ ποὺ λέει ὅτι ὁ φυσικὸς πόνος, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ πνεύματος, δὲν ἔχει κανένα νόημα; "Αν ὁ πόνος, ὁ φυσικὸς καὶ ὁ ψυχικὸς (στὰ πόθη τοῦ 'Ιησοῦ συνυφάνθηκαν κ' οἱ δυὸ μορφὲς τοῦ πόνου), λυτρώνει τὸ πνεῦμα, δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ ἔχει ἐναὶ πολὺ μεγάλο νόημα γιὰ τὸ πνεῦμα, τὸ μεγαλύτερο νόημα ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχει μιὰ φυσικὴ ἢ ψυχικὴ ἐμπειρία. 'Ο πόνος ξεπερνάει κάθε πεπερασμένη αἰσθηση ἢ γνῶση καὶ ἀνοίγει στὸ πνεῦμα μας τὸ μεταφυσικὸ δρόμο πρὸς τὸ ἀπόλυτο ὄγνωστο, τὸ ὄπειρο, τὸ Θεό. 'Ο σωματικὸς πόνος εἶναι ἡ μόνη ἀσυνείδητα «πνευματικὴ» στιγμὴ κι' αὐτοῦ ἀκόμα τοῦ ζώου. Θὰ μπορούσαμε, μὲ κάποια ποιητικὴ ἐλευθερία, νὰ πούμε ὅτι, τὴν ὕρα ποὺ πονάει πολύ, δέχεται τὸ ζῶο τὴν ἐπίσκεψη τοῦ Θεοῦ.

Πρέπει, δημως, νὰ καταληφθεῖ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ ἐναὶ ἀνυπόφορο πόνο γιὰ νὰ φθάσει στὴ σωτήρια μεταφυσικὴ νοσταλγία; Δὲ θάπρεπε, βέβαια, νάναι ἀναγκαῖα, γιὰ τὴ μεταφυσικὴ νοσταλγία τοῦ πνεύματος, ἡ προσωπικὴ ἐμπειρία τοῦ μεγάλου πόνου. Κι' ὅμως, γιὰ τοὺς πιὸ πολλοὺς εἶναι ἀναγκαῖα. Δὲ θάπρεπε, γιατὶ ἀπλούστατα, δὲν δὲν πονᾶς ὁ ἴδιος, πνοῦν τόσοι ἄλλοι στὸν κόσμο, κι' αὐτὸ — τὸ ὅτι τόσοι ἄλλοι πνοῦν — θάπρεπε νάναι τὸ ἴδιο σὰ νὰ πονᾶς ὁ ἴδιος. Πνευματικά, εἶναι πολὺ ἀσήμαντη ἡ περιφρόνηση τῆς συμπόνιας ποὺ δίδαξε ὁ Νίτσε. Κι' ὅσο γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Νίτσε, αὐτὸς τὴ δίδαξε ἀπὸ μιὰ τραγικὴ σύσπαση τῆς ἀδύνατης ψυχῆς του, ἀλλὰ πολλοὶ ἄλλοι — δῆθεν δυναμικοί, στ' ὀλήθεια ὅμως ἀνόητοι καὶ ψυχικὰ ἀπαίδευτοι — τὴν κηρύσσουν χωρὶς κανένα ἥθικὸ ἢ πνευματικὸ δικαίωμα. 'Ο δῆθεν δυναμισμός, ὁ δῆθεν ρεαλισμός, τῶν περιφρονητῶν τῆς συμπόνιας, εἶναι ἀπλὴ ἀδυναμία, στεγνότητα καρδιᾶς καὶ νοῦ, εἶναι μιὰ γελοία ἔνδειξη ὅτι κάποιος ἀσήμαντος θέλει νὰ παίξει τὸν σημαντικό. Πῶς μπορεῖ νάναι ρεαλισμὸς ἢ ὄγνοια τῆς πραγματικό-

τητας; 'Ο πόνος είναι ή πιὸ ἰσχυρὴ πραγματικότητα στὴ ζωὴ καὶ στὴν ἱστορία. Πῶς μπορεῖ νάναι δυναμισμὸς ἡ περιφρόνηση τοῦ πόνου τῶν ὄλλων; Εἶναι ἀπλὴ ἀναισθησία καὶ προστυχία, καὶ διόλου δυναμισμός. Δὲ μπορεῖ ἡ προσοχὴ ποὺ δείχνουμε στὴν πιὸ ἰσχυρὴ πραγματικότητα τῆς ζωῆς νάναι ἔλλειψη δυναμισμοῦ. 'Αλλὰ καὶ νάταν ἔλλειψη δυναμισμοῦ, τί ἀξία ἔχει ὁ δυναμισμὸς ποὺ ἀγνοεῖ τὴν ἀλήθειαν;

5.—'Η ζωὴ είναι γεμάτη πόνο. 'Η ἱστορία είναι γεμάτη πόνο. Καὶ δὲ φθάνει ὁ πόνος ποὺ είναι ἀναπόφευκτος, ὄλλὰ προσθέτουμε κ' ἐμεῖς οἱ ἀνθρώποι ἔνα μεγάλο ποσὸν πόνου στὴ ζωὴ καὶ στὴν ἱστορία. Προσθέτουμε πόνο μὲ πράξεις ποὺ θὰ μπορούσαμε ν' ἀποφύγουμε, μὲ τὴ διαγωγὴ μας, μὲ τὶς ὀδιαφορίες μας ποὺ είναι πάντα τόσο φτηνὲς καὶ μικρές, μὲ τὰ ἐγκλήματά μας (τὰ φανερὰ ἢ τὰ μυστικά, τὰ κολάσιμα ἢ καὶ τὰ ἐπιτρεπτά). Προσθέτουμε πόνο στὴ ζωὴ καὶ τὴν ἱστορία μὲ τὰ πολιτικά μας πάθη, μὲ τοὺς φανατισμούς μας, μὲ τὶς ιδεολογίες μας. 'Ο μεγαλύτερος παραγωγὸς πόνου καὶ δυστυχίας στὴν ἱστορία είναι ἡ ιδεολογία. Καμιὰ ιδεολογία δὲν είναι, ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆς, ἀθώα. Καμιά, οὔτε ἡ πιὸ ὑψηλή. Σκοτώνουμε ἢ καταδιώκουμε ἢ ὅπωσδήποτε βασανίζουμε ἀνθρώπους, τὰ κορμιὰ ἢ τὶς ψυχές τους, γιὰ τὴν ὄλφα ἢ βῆτα ιδεολογία ἢ πίστη, μ' ὄλλα λόγια ἐπειδὴ δὲ θέλουν ἢ δὲν πιστεύουν οἱ ὄλλοι ὅτι θέλουμε ἢ πιστεύουμε ἐμεῖς. Κ' ἔχουμε, βέβαια, τὸ δικαίωμα νὰ θέλουμε κάτι ἢ νὰ πιστεύουμε κάτι· δὲν ἔχουμε, δμως, στὸ βάθος τὸ δικαίωμα νὰ μὴ θέλουμε νὰ θέλει ὁ ὄλλος κάτι ἀντίθετο ἀπ' δ,τι θέλουμε ἐμεῖς. Κι' δμως, ὃν καὶ δὲν ἔχουμε τὸ δικαίωμα αὐτό, τὸ ἀσκοῦμε. Είναι ἡ ἀναπότρεπτη μοῖρα τῆς ἱστορίας νὰ τὸ ἀσκοῦμε. "Αν δὲν τὸ ἀσκήσουμε ἐμεῖς, θὰ τὸ ἀσκήσει ὁ ὄλλος ἐναντίον μας. "Ετσι συγκρούονται οἱ πατρίδες μεταξύ τους, ἔτσι συγκρούονται οἱ ιδεολογίες καὶ τὰ διάφορα πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ κινήματα. Καὶ γράφεται, ἔτσι, ἡ ἱστορία. Πόσα δισεκαπομμύρια ἀνθρώποι ἔχουν σκοτωθεῖ, βασανισθεῖ, προνέστει, θρηνήσει, ἀπελπισθεῖ, χωρὶς γιὰ τὰ παθήματα αὐτὰ νάναι ὑπεύθυνη καμιὰ φυσικὴ αἰτία, καμιὰ ἀρρώστια, κανένα ἀτύχημα, κανένα τυχαίο γλύστρημα καὶ γκρέμισμα, καμιὰ προσωπικὰ ὑπεύθυνη πράξη ἢ παράλειψη τοῦ συγκεκριμένου ἀνθρώπου ποὺ τάχθηκε νὰ τὰ ὑποστεῖ!

Δὲ θὰ σταθῶ σ' αὐτὸν τὸν φαῦλο κύκλο ποὺ ἐμφανίζει ἡ ἱστορία. Ξέρω δτι, δσο κι' δν θελήσω νὰ ἐμβαθύνω μέσα του, ἡ λύση

δὲ βρίσκεται ἡ θὰ βρεθεῖ σὲ κάποιο ἀπότερο αὔριο ποὺ δὲ Ντοστογιέφσκυ μὲ τόση πίστη τὸ περίμενε ώς «τὸ σημεῖον τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐν οὐρανῷ». Ἀλλὰ κι' δὲ μεγάλος Ρώσος, δὲ θαυμάσιος αὐτὸς ἀνθρωπος ποὺ ἥξερε τοὺς ἀνθρώπους ὅσο ἐλάχιστοι, ἀρκέσθηκε στὸ αἴτημα νὰ ἐμφανίζεται κάπου - κάπου ἐν ας ἀνθρωπος ποὺ νὰ λέει τὴν ἀλήθεια καὶ νὰ κηρύσσει τὴν καθολικὴ ἀδελφωσύνῃ τῶν ἀνθρώπων, κι' δις εἶναι προορισμένος αὐτὸς δὲ ξνας νὰ δέχεται τὸν τίτλο τοῦ ἡλίθιου. Ὁ φαῦλος κύκλος τῆς ἴστορίας κυκλώνει μὲ μιὰν ἀδυσώπητη βιαίοτητα τὰ πνεύματα καὶ τὶς καρδιὲς τῶν ἀνθρώπων, καὶ δλοι μας ξέρουμε — δταν σὲ στιγμὲς μοναξιάς ἀναθεωροῦμε τὸν ἑαυτό μας — δτι εἴμαστε ξνοχοι. Ἀλλὰ νομίζουμε δτι εἶναι, ἐπίσης, ξνοχοι (καὶ πιστεύουμε δτι εἶναι πολὺ πιὸ ξνοχοι) οἱ ἀντίπαλοι μας, καὶ δτι, ἀποφεύγοντας νὰ τοὺς χτυπήσουμε καὶ νὰ τοὺς πονέσουμε, δὲ θὰ τοὺς κάνουμε ν' ἀποφύγουν ἐκεῖνοι νὰ μᾶς χτυπήσουν καὶ νὰ μᾶς πονέσουν. Καὶ δὲν πρόκειται, ἀποφεύγοντας νὰ χτυπήσω καὶ νὰ πονέσω ὄλλους, νὰ χτυπηθῶ καὶ νὰ πονέσω μονάχα ἐγὼ προσωπικός, δλλὰ θὰ ἐκθέσω σὲ ἀγυπεράσπιστη προσβολὴ χιλιάδες ὄλλους, δηλαδὴ δλους ἐκείνους ποὺ ἀνήκουν στὴν παράταξή μου ἢ ποὺ στὴν παράταξή τους ἀνήκω ἐγώ. "Ετσι τὸ ἴστορικὸ καθῆκον μου — πηγάζουν καὶ ἀπὸ τὸν φαῦλο κύκλο καθήκοντα — εἶναι νὰ χτυπήσω καὶ νὰ πονέσω ὄλλους, δπως εἶναι καὶ τὸ καθῆκον τῶν ἀντίπαλων μου νὰ χτυπήσουν καὶ νὰ πονέσουν ἐμένα. Δὲν εἶναι, δμως, κι' αὐτὸ κάτι, τὸ δτι ξέρω δτι τὸ καθῆκον μου πηγάζει ἀπὸ ξναν φαῦλο κύκλο; Καὶ δὲν εἶναι, τάχα, κάτι σημαντικὸ τὸ δτι ξέρω, ἐπίσης, δτι τὸ ίδιο καθῆκον εἶναι καὶ καθῆκον τοῦ ἀντίπαλου μου;

Μπροστὰ στὸ αἴτημα, βέβαια, τοῦ Ἰησοῦ, τὸ μεγάλο καὶ τὸ θεῖο, ἡ ἐγκόσμια αὐτὴ τοποθέτηση τοῦ προβλήματος εἶναι μικρή. Ἀλλὰ ἡ ἴστορία ὀλόκληρη εἶναι ἀκόμα μικρή. Καὶ μπροστὰ στὶς πολὺ μικρότερες σκέψεις ποὺ ικατέχουν τοὺς πιὸ πολλοὺς ἀνθρώπους, δταν ἀγωνίζονται γιὰ τὶς ἰδεολογίες τους, χτυπώντας τὸν ἀντίπαλό τους, οἱ παραπάνω σκέψεις εἶναι τουλάχιστον λιγώτερο μικρές. Ποιὸ εἶναι τὸ αἴτημα τοῦ Ἰησοῦ; «Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅγαπάτε τοὺς ἔχθροὺς ὑμῶν καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν διωκόντων ὑμᾶς» δπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, δτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ὄδικους. Ἐὰν γάρ ὅγαπήσητε τοὺς ἀγα-

πώντας ύμᾶς, τίνα μισθὸν ἔχετε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι τὸ αὐτὸ ποιοῦσιν; Καὶ ἐὰν ἀσπάσησθε τοὺς ὀδελφοὺς ὑμῶν μόνον, τί περισσὸν ποιεῖτε; οὐχὶ καὶ οἱ ἔθνικοὶ τὸ αὐτὸ ποιοῦσιν»; ‘Ο ’Ιησοῦς ζητάει νὰ κάνουμε τὸ «περισσόν». Δὲν μποροῦμε ν’ ἀντικρούσουμε τοὺς λόγους του. ‘Η ἀλήθεια τους εἶναι ὀτράνταχτη. Μὲ σα εἶπα παραπάνω, ἔδωσα μόνο στὸ φέμαι ποὺ διέπει τὴν ἴστορία τοῦ κόσμου μιὰς κάποια βάση γιὰ νὰ συνειδητοποιηθεῖ σιγὰ - σιγά. Κάποτε «φανήσεται τὸ σημεῖον τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐν οὐρανῷ». Ο Νιοστογιέφσκυ, δπως λέει στὰ «Κατάλοιπα τοῦ στάρτερ Σοσιμᾶ» (στοὺς «Ἀδελφοὺς Καραμαζώφ»), τὸ πιστεύει.

6.—Ο πόγος, ἀσχετα ἀπὸ τὴν εὐθύνη ποὺ ἔχουμε γιὰ τὴν ποσοτική του ἐπαύξηση στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν λαῶν, εἰν’ ἔνα γεγονὸς ποὺ ἀνοίγει τὰ μάτια τῆς ψυχῆς (τὰ μάτια ποὺ θέλουν καὶ μποροῦν ν’ ἀνοίξουν) γιὰ νὰ ίδομεν τὸ ἄπειρο καὶ τὸ ἀγνωστό. Καὶ πρέπει ν’ ἀνοίγουν τὰ μάτια τῆς ψυχῆς μας ὅχι μόνον ὅταν πονάμε οἱ ἴδιοι, ἀλλὰ καὶ ὅταν πονοῦν οἱ ὄλλοι. Άδυναμία δὲν εἶναι ή συμπόνια, ἀλλὰ ἀδυναμία ὑπάρχει, ἀντίθετα, ὅταν τὴ σημασία τοῦ πόνου τὴ νιώθουμε μόνον ὃν πονέσουμε οἱ ἴδιοι. Πῶς δὲν τὸ σκέφθηκε αὐτὸ τὸ ἀπλούστατο πρόγμα δ Νίτσε; Οἱ ὑπεράνθρωποι, οἱ Προμηθεῖς, περιφρονοῦν τὸν πόνο τῶν ὄλλων (δῆθεν ἀπὸ δυναμισμό), καὶ ὅταν ἔρχεται ή ὥρα νὰ τοὺς κωρφώσουν στὸ βράχο τους, πονοῦν, κραυγάζουν, βλασφημοῦν. Δύναμη εἶναι, τάχα, αὐτὸ ἡ ἡ πιὸ μεγάλη ἀδυναμία;

‘Η ζωὴ εἶναι γεμάτη πόνο. ‘Η ἴστορία εἶναι γεμάτη πόνο. Ποιὸς τολμάει νὰ τὸ ἀγνοήσει; ‘Ο αἰώνας μας ποὺ κατάφερε τόσα καὶ ποὺ τὴ γνῶση τὴν πῆγε τόσο μακριὰ δσο εἰκοσιπέντε δλόκληροι αἰώνες δὲν τὸ εἶχαν καταφέρει, πρόσθεσε μὲ τοὺς πολέμους καὶ τὶς ἐπαναστάσεις του μιὰ τέτοια ποσότητα πόνου στὴ ζωὴ ποὺ δὲν ξέρω ὃν τὴν ποσότητα οὐτὴ ἔχει ποτὲ κατορθώσει νὰ τὴ συναγωνισθεῖ, στὸ ἴδιο χρονικὸ διάστημα καὶ σ’ δλόκληρο τὸ χῶρο τῆς γῆς, μιὰ ὁποιαδήποτε ὄλλη αἰτία πόνου ποὺ νὰ μὴν ἔχει σχέση μὲ τὴν εὐθύνη τῶν ἴδιων τῶν ἀνθρώπων. ‘Η γνῶση, ἡ ἐπιστήμη, ἐμείωσε, βέβαια, καὶ τοὺς πόνους ἐκείνων ποὺ εἶναι ἀρρωστοί. ‘Ἐμείωσε ἡ κ’ ἐξαφάνισε, πολλὲς αἰτίες ἡ δυνηρὲς καταστάσεις ἀρρώστιας. Δὲ μπόρεσε, δημως, νὰ μειώσει τὶς αἰτίες ἡ καταστάσεις ἐκείνες τοῦ πόνου ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴ σύγκρουση τῶν λαῶν ἡ τῶν ιδεολογιῶν. Ποτέ, μάλιστα, οἱ συγκρούσεις αὐτὲς δὲν εἶχαν τὴν παγκόσμια ἔκταση ποὺ πήραν στὸν

αἰώνα μας. Πῶς μπορεῖ δὲ ἄνθρωπος, ποὺ θέλει νάναι ἄνθρωπος, νὰ τ’ ἀγνοήσει ὅλα αὐτά; “Οταν ἡ ποσότητα τοῦ πόνου καὶ τοῦ πένθους γύρω μας εἶναι τόσο μεγάλη καὶ ἀφθονη, δὲν εἶναι κατόρθωμα νὰ γίνει κανένας ἀναίσθητος, ἀλλὰ κατόρθωμα εἶναι νὰ μὴ γίνει.

Κι’ ἂν, δμως, συμβεῖ νὰ μειωθοῦν κάποτε οἱ αἰτίες τοῦ πόνου ποὺ συνδέονται μὲ τὴν εὔθυνη τῶν ἀνθρώπων, εἴτε τὴν ἴστορικὴ εἴτε τὴν ἰδιωτικὴ, διότις θὰ ὑπάρχει, θὰ μείνει στὴν οὐσία του ἀνέπαφος. ‘Ο πόνος εἶναι ἡ πιὸ μεταφυσικὴ οὐσία μέσ’ στὴ φύση. Κι’ δοσι δὲν ἔχουν τὴ δύναμη νὰ νιώθουν τὸν πόνο τῶν ὅλων ως πόνο δικό τους, εἶναι ταγμένοι ὁπωσδήποτε, ἀλλοι λιγώτερο καὶ ἀλλοι περισσότερο, νὰ ζήσουν τὸν πόνο ἐπάνω στὸ ἴδιο τους τὸ σῶμα ἢ μέσ’ στὴν ἴδια τους τὴν ψυχή. Κι’ αὐτὸ τοὺς ἀνοίγει τὸ δρόμο πρὸς τὸ ἀπειρο, πρὸς τὸ θάνατο, πρὸς τὸ Θεό, πρὸς τὸ πᾶν. Τοὺς ἀνοίγει τὸ δρόμο πρὸς τὴν ἀτομικὴ τους σωτηρία.

‘Ο Πῶλ Βερλαίν, ἔνας ἀλλος ἀμαρτωλὸς ποὺ δὲ “Οσκαρ Ούάϊλντ τὸν θεωρεῖ ως τὸ μοναδικὸ χριστιανὸ ποιητὴ μετὰ τὸν Δάντη, λέει σ’ ἔνα ποίημά του: «Γιατί εἶσαι περίλυπη, ὡς ψυχή μου, περίλυπη ἔως θανάτου...;... Γιὰ πιὸ μεγάλη βεβαιότητα μέσ’ στὴν ἀσφάλεια, δὲν ἔχεις τόχα τὸν πόνο»; Τοὺς στίχους αὐτοὺς δὲν τοὺς θυμήθηκε ἢ δὲν τοὺς ήξερε δὲ “Οσκαρ Ούάϊλντ, ὅταν ἔγραψε τὸ «De profundis». “Ηξερε δμως καὶ θυμήθηκε τοὺς λόγους τοῦ Δάντη: «‘Ο πόνος μᾶς ἐνώνει ξανὰ μὲ τὸ Θεό».

Οἱ ποιητὲς τοῦ Χριστιανισμοῦ τὸ κατάλαβαν. ‘Ο Χριστιανισμὸς ἀποθεώνει τὸν πόνο. Στὸν ΙΔ’ αἰώνα, στὶς πρῶτες δεκαετίες του, σχεδὸν πάρολληλα μὲ τὸν Δάντη, ἀλλὰ μακριά του, σὲ κάποιαν ἀπόμερη γωνιὰ τῆς Γερμανίας, ζοῦσε δὲ Μάϊστερ “Εκχαρτ ποὺ ἔγραψε τὶς λέξεις: «’Ισχυρίζομαι ὅτι μετὰ τὸ Θεὸ δὲν ὑπάρχει τίποτις ποὺ νάναι εὐγενικῶτερο ἀπὸ τὸ πάσχειν». ‘Ο μυστικιστὴς “Εκχαρτ, ποὺ ζήτησε τὴν ἀποχὴ ἀπ’ ὅλα τὰ ἐγκόσμια καὶ τὴν ἔνωση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ Θεό, δὲ ζήτησε τὴν ἀποχὴ ἀπὸ τὸν πόνο. ‘Ο πόνος δὲν εἶναι κάτι τὸ ἐγκόσμιο. Εἶναι κάτι πολὺ περισσότερο. ‘Ο Χριστιανισμὸς τοῦ τὸ δίδαξε αὐτὸ τοῦ Μάϊστερ “Εκχαρτ. Τὰ Εὐαγγέλια εἶναι γεμάτα ἀπὸ τ’ ἀνθρώπιναι καὶ θεῖα πάθη, ἀπὸ τοὺς πόνους τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ Θεοῦ. Καὶ τὸ μεγαλύτερο πόνο τὸν αἰσθάνθηκε, χωρὶς ἄλλο, δὲ Ιησοῦς, ὅτον, καρφωμένος ἐπάνω στὸ σταυρὸ καὶ νιώθοντας τοὺς

πιὸ φριχτοὺς σωματικοὺς πόνους, εἶδε πλάΐ στὸ σταυρὸ τὴ μητέρα τοῦ καὶ τὸ μαθῆτὴ «δν ἡγάπω», τὸν Ἰωάννη, «δς καὶ ἀνέπεσεν ἐν τῷ δείπνῳ ἐπὶ τὸ στῆθος αὐτοῦ». Τῇ στιγμῇ ἐκείνῃ ὁ πόνος, ὁ μεγαλύτερος πόνος τοῦ κόσμου, συνυφασμένος μὲ τὴ στοργὴ πρὸς τὴ μητέρα καὶ μὲ τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν ἀγαπημένο μαθῆτή, ἔγινε τὸ μυστήριο ποὺ ἐνώνει τὴ ζωὴ μὲ τὴν οἰωνιότητα. Στὸ μυστήριο αὐτὸ δὲν ἔπρεπε νὰ παρίστανται οὔτε κᾶν οἱ ἄλλοι μαθητές, ἀλλὰ μόνο δυὸ γυναῖκες, ἡ ἀδερφὴ τῆς μητέρας τοῦ Ἰησοῦ καὶ Μαρία ἡ Μαγδαληνή, ἡ ἀμαρτωλή. Ἡ ἀμαρτία συγδέεται πολὺ μὲ τὸν πόνο, μὲ τὴ μετάνοια, ποὺ εἰν' ἔνας μεγάλος πόνος, κ' ἔτσι γίνεται ἔμμεσα ἔνας τρόπος γιὰ τὴ μεταφυσικὴ λύτρωση τοῦ ἀνθρώπου, ὅδηγει ἔμμεσα στὴν πίστη, ὅπως καὶ ἡ ἀρρώστια, ὅπως ικὶ ὁ σωματικὸς πόνος.

Παρηγορεῖ κι' ὁ Χριστιανισμὸς τὸν πονεμένο. Ἀλλὰ δὲν τὸν παρηγορεῖ ποτέ, ὅπως τὸν παρηγοροῦσαν οἱ στωϊκοί. Ὁ Σενέκας, παρηγορώντας τὴ Μαρκία, τὴν ἀντάξιοι κόρη τοῦ ἐξαίσιου ἐκείνου Κρεμουτίου Κάρδου, τοῦ ιστορικοῦ καὶ μεγάλου ἀνθρώπου ποὺ ὁ Αὔγιουστος τὸν σεβάσθηκε ὡς ἔχθρό του, ἐνῷ στὶς μέρες τοῦ Τιβερίου βρῆκε ἔναν οἰκτρὸ θάνατο, προσπαθεῖ νὰ δείξει ὅτι ὁ πόνος, ὁ μεγάλος καὶ ὑπερβολικός, δὲν εἶναι σύμφωνος μὲ τὴ φύση, ὅτι κανένας εἰδικὸς πόνος δὲν ἀξίζει νὰ μᾶς κάνει νὰ πονᾶμε, ἀφοῦ δλόκληρη ἡ ζωὴ εἰν' ἔνας παρατεταμένος πόνος, καὶ ὅτι ὁ θάνατος μᾶς ἐλευθερώνει ἀπ' δλαγιαστὶ μᾶς πάει στὸ μηδέν, στὸ ὄριστικὸ τέλος. Τὴν τελευταία αὐτὴ σκέψη πού, ὀργότερα, ὁ Μάρκος Αύρηλιος τὴν ἀντισταθμίζει μέσ' στὴ στωϊκή του συνείδηση μὲ τὴν ισοδύναμη ὑπόθεση γιὰ τὴν ἐπιβίωση τῆς ψυχῆς, τὴ βρίσκουμε πιὸ ἔντονα διατυπωμένη στὴν παρηγορητικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Σενέκα πρὸς Ιάποιον ἀσῆμαντο καὶ ἀγάξιο Πολύδιο, γραμματέα τοῦ αὐτοκράτορα Κλαυδίου, ποὺ ὁ ἔξδριστος Σενέκας δὲ σκέφθηκε, βέβαια, νὰ τὸν παρηγορήσει γιὰ τὸ θάνατο τοῦ ἀδερφοῦ του, ἀλλὰ σκέφθηκε μονάχα νὰ τὸν κολακεύσει γιὰ ν' ἀπείσπασει τὴν εὔνοιά του πού, μ' δλη τὴν κολακευτικὴ ἐπιστολή, δὲν τὴν ἀπόσπασε. Οἱ στωϊκοὶ διδάσκουν τὴν ἀδιαφορία ἀπέναντι τοῦ πόνου καὶ τοῦ θανάτου. Μέσ' στὴν ἀδιαφορία αὐτὴ ὑπάρχει μεγάλη δόση ἀνειλικρίνειας, ὑπάρχει πολλὴ λογοτεχνικὴ πόζα. Ὁ Χριστιανισμὸς δὲ διδάσκει τὴν ἀδιαφορία. Διδάσκει τὸ ἀντίθετο: νὰ ἐνδιαφερόμαστε γιὰ τὸν πόνο καὶ γιὰ τὸ θάνατο. «Μακάριοι οἱ πενθοῦντες, ὅτι

αύτοὶ παρακληθήσονται». «Μακάριοι οἱ κλαίοντες νῦν, ὅτι γελάσετε». Καὶ δὲν ἀρκεῖται ὁ Ἰησοῦς, παρηγορῶντις τοὺς πονεμένους, στὴν ἔξυμνηση τοῦ πόνου. Φθάνει κι' ὡς τὸ σημεῖον νὰ καταδικάζει τὴν χαράν. «Οὐαί, οἱ γελῶντες νῦν, ὅτι πενθήσετε καὶ κλαύσετε». Ὁ πόνος εἶναι, γιὰ τὸ Χριστιανισμό, ἡ ὄδὸς τῆς σωτηρίας, καὶ δὲν θάνατος ἡ ἀληθινὴ ζωὴ: «ὅτι στενὴ ἡ πύλη καὶ τεθλιμμένη ἡ ὄδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν». Ἡ παρηγορία, γιὰ τὸν Χριστιανισμό, δὲ βρίσκεται, ὅπως βρίσκεται γιὰ τοὺς στωϊκούς, στὴ φυσικότητα τοῦ πόνου καὶ τοῦ θανάτου, ἀλλὰ βρίσκεται, ἀντίθετα, στὴ μεταφυσικὴ οὐσίᾳ καὶ τοῦ πόνου καὶ τοῦ θανάτου. Ἡ ἀποκάλυψη αὐτὴ ποὺ πόνου στὴ μεταφυσική του σημασίᾳ εἶναι μιὰ μεγάλη ἀποκάλυψη στὴν ἱστορία τοῦ κόσμου. Ἀνακαλύψεις καὶ ἐφευρέσεις ἔχουν γίνει πολλές, ὀμέτρητες. Ἀποκαλύψεις ἔχουν γίνει ἐλάχιστες. «Ως τὴν ὕρα ποὺ πρόσθαλε στὸν κόσμο ὁ Ἰησοῦς, κανένας δὲν εἶχε συνδέσει τὸν πόνο μὲ τὴν αἰωνιότητα, μὲ τὴ σωτηρία τῆς ψυχῆς μέσα στὸ ἀπειρον, μὲ τὸ ἕδιο τὸ νόημα τοῦ ἀπείρου, τοῦ παντός. Κανένας δὲν εἶχε κἀν σκεφθεῖ — ὅπως σκεπτόμαστε τώρα ἐμεῖς, μὲ τὴ βιοήθεια τοῦ Χριστιανισμοῦ — ὅτι ὁ πόνος, ὡς γεγονὸς μονόχα φυσικό, εἶναι κάτι τὸ ἀδικαιολόγητο, τὸ λογικὰ καὶ ἡθικὰ ἀσύλληπτο, τὸ ὅπωσδηποτε φυσιολογικὰ ξεκρέμαστο. Τὴ σκέψη αὐτὴ ποὺ ἀνάπτυξα παραπάνω, δὲν ξέρω ἂν τὴν ἔχει ὡς τώρα συλλάβει καὶ ἀναπτύξει ἄλλος· ἀλλὰ κ' ἐγὼ ποὺ τὴν ἀνάπτυξαι, δὲ θὰ μποροῦσα κἀν νὰ τὴ συλλάβω, ἀν δὲ μὲ βιοήθομεν ὁ Χριστιανισμός. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ μοῦ ἀποκάλυψε ὁ Χριστιανισμὸς τὴ μεταφυσικὴ ἀξία τοῦ πόνου, διαπίστωσα καὶ τὴν ἔλλειψη κάθε φυσικῆς του σημασίας, κάθε λόγου ποὺ θὰ στήριξε τὴ φυσική του ὑπαρξη. Κ' εἶναι, ώστόσο, ὁ πόνος — ἡ ἀντινομία αὐτὴ εἶναι θαυμαστὴ — τὸ ἐντονώτερο περιστατικὸ στὴν ἀνθρώπινη φύση. Αὐτό, ἀκριβῶς, τὸ ἐντονώτερο ἀπ' δλα τὰ φυσικὰ περιστατικὰ δὲν ἔχει φυσικὴ τὴν οὐσία του. Κ' ἔτσι μᾶς πάει, ὅταν μᾶς γίνεται αὐτὸ συνειδητό, στὸ ὑψωμα ἐκεῖνο τῆς ζωῆς ἀπ' ὅπου ἡ θέα εἶναι καταπληκτικὰ μεγάλη, ξεπερνώντας κάθε φυσικὸν ὅριζοντα.

7.— "Αν διαβάσουμε τὰ ὅσα λένε ὁ Τόμας Χόμπς ἢ ὁ Καρτέσιος ἢ ὁ Σπινόζα γιὰ τὸν πόνο καὶ γιὰ τὴ θλίψη, θὰ πρέπει ν' ἀπορήσουμε γιὰ τὴ συμβατικότηται ποὺ διέπει τὶς σκέψεις τους γύρω ἀπὸ τὸ μεγάλο αὐτὸ πρόβλημα. Οἱ εύφυέστατοι αὐ-

τοὶ ἄνθρωποι ἔμειναν ἀπόλυτα ἀπληροφόρητοι γιὰ τὴ βαθύτερη σημασίᾳ ποὺ ἔχουν δὲ πόνος καὶ ή θλίψη. Κάνουν παρατηρήσεις ἔξυπνες, προσπαθοῦν νὰ μᾶς δείξουν ὅτι ξέρουν καλὰ φυσιολογία (ἥταν ή ἐποχὴ ποὺ οἱ ἔρευνες τοῦ Χάρβεϋ, ή φυσιολογικὴ σύλληψη τῆς καρδιᾶς καὶ τῆς διπλῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος, εἶχαν κάνει μεγάλη ἐντύπωση σ' δλους), καὶ δὲ Καρτέσιος δὲν παραλείπει νὰ τογίσει ὅτι συχνὰ οἱ θλιμμένοι ἔχουν κωλὴ ὅρεξη καὶ τὸ στομάχι τοὺς ἐπιμένει νὰ κάγει τὸ καθῆκον του. Καμιὰς ὑποψία γιὰ κάτι τὸ βαθύτερο δὲ βγαίνει ἀπὸ τὶς γραμμὲς τῶν φιλοσόφων αὐτῶν ποὺ νόμιζαν ὅτι φιλοσοφοῦσαν γύρω ἀπὸ τὰ παθήματα τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς, ἐνῷ στὸ δλήθεια ἔκαναν μερικὲς ἀσήμαντες ή ἐλάχιστα σημαντικὲς φυσιολογικές, ψυχολογικὲς καὶ ήθικὲς παρατηρήσεις.

Παλὺ σημαντικότερα εἶναι ὅσα μᾶς λέει ὁ Σόπενχάουερ γιὰ τὸν πόνο καὶ γιὰ τὴ θλίψη. ‘Ολόκληρη ή ήθικὴ φιλοσοφία του βασίζεται οὐσιοστικὰ στὸν πόνο, στὴ θλίψη, στὴν ὀνία, στὸ θάνατο. ‘Ο Σόπενχάουερ εἶναι ὁ πρῶτος ποὺ ἔκαμε τὴ διαπίστωση ὅτι τὸ θετικὸ στοιχεῖο εἶναι ὁ πόνος καὶ ὅχι ή εὔεξία ή ή χιαρό. ‘Η εὔεξία δὲν εἶναι αἰσθητή, εἶναι ὀναίσθητη. ‘Ο Σόπενχάουερ λέει: «Αἰσθανόμαστε τὸν πόνο, ὅχι δύμως τὴν ἐλλειψη τοῦ πόνου». Καὶ προσθέτει: «ὁ πόνος, ὅχι ή ἀπόλαυση, εἶναι τὸ θετικὸ ποὺ ή παρουσία του μᾶς γίνεται αἰσθητή». Δὲν εἶναι διόλιου πυχαῖο τὸ ὅτι τὸ θετικὸ στοιχεῖο εἶναι ὁ πόνος, καὶ ὅχι ή ἐλλειψη τοῦ πόνου. ‘Ο Σόπενχάουερ, ὃν καὶ ξεκίνησε ἀπὸ τὴ σωστὴ διαπίστωση, δὲν ἔφθιασε ὡς τὴ μεταφυσικὴ σημασίᾳ αὐτοῦ τοῦ γεγονότος. Δὲν ἥθελε, ἄλλωστε, νὰ φθάσει. Τὸν εἶχε πολὺ ἐπηρεάσει ή σοφία τῆς Ἀνατολῆς. ‘Ο Βιούδνας ξεκινάει ἀπὸ τὸν πόνο, ἀλλά, ἀντίθετα ἀπὸ τὸν Ἰησοῦν, δὲ σταματάει στὸν πόνο, δὲν ἀποθεώνει πὸν πόνο. ‘Ο Βιούδνας εἶν’ ἔνας σοφὸς γιατρός, χρησιμοποιεῖ — ὅπως λέει ὁ Κάυζερλινγκ — τὴν ψυχανάλυση γιὰ τὴν καστάπνιξη τοῦ πόνου, δὲν εἶναι «σωτήρ». Στωϊκώτερος κι’ ἀπὸ τοὺς “Ελληνες καὶ Ρωμαίους στωϊκούς, δίνει στὸν ἄνθρωπο τὴ συνταγὴ ποὺ τὸν κάνει νὰ θεωρεῖ καὶ τὸν πιὸ μεγάλο πόνο ἀσήμαντο. ‘Ο Ἰησοῦς θεωρεῖ καὶ τὸν πιὸ μικρὸ πόνο σημαντικό. ‘Ο Βιούδνας ζητάει νὰ πείσει τοὺς ἀνθρώπους νὰ ξεχνοῦν τὸν πόνο τους, τοὺς προσφέρει ψυχικὰ ναρκωτικά, σκοπός του εἶναι ή νάρκη, ή ἔναρξη τοῦ αἰώνιου μπνου μέσ’ στὴν ίδια τὴ ζωή, ή παντοδυναμία τοῦ Νιρβάνα. Καὶ πρὶν πεθάνεις

πρέπει νὰ μπόρεις νάχεις πεθάνει. 'Ο πόνος εἶναι ἡ πραγματικότητα, ὅλλα ἡ ὀναισθησία τὸ ἴδεωδες. 'Ο Βιούδδος γνωρίζει τὴν πραγματικότητα καὶ διδάσκει τὸ ἴδεωδες. 'Η συνταγή του ἀποβλέπει νὰ σὲ σώσει ἀπὸ τοὺς πόνους, ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, ναρκώνοντας τὶς λαίσθησεις καὶ τὶς σκέψεις σου. Αὐτό, ὅμως, δὲν σημαίνει σωτηρίαν σημαίνει μόνο μιὰν αὐτοπάτη. 'Ο Βιούδδος δὲν εἶναι «σωτήρ». 'Ο Ἰησοῦς, ὁ Σωτήρ, δὲ θέλει νὰ σὲ σώσῃ ἀπὸ τὸν πόνο, ὅλλα θέλει, ἀντίθετα, νὰ σὲ σώσει μέσῳ τοῦ πόνου. Δὲ ζητάει νὰ καταπράῦνει τὸν πόνο σου, ὅλλα ζητάει, ἀντίθετα, νὰ τὸν διεγείρει. Δὲ σὲ ναρκώνει, ὅλλα σὲ ξυπνάει. Σὲ καλεῖ σ' ἔντα ἔργο ποὺ ἀπαιτεῖ νάσσαι ἀδιάκοπα ξύπνιος. Κι' ὁ πόνος εἶναι ὀναγκαῖος γιὰ νὰ μένεις ξύπνιος. Δὲ σιου πρίσφερει ὁ Ἰησοῦς κανένα ναρκωτικὸν γιὰ νὰ κοιμηθεῖς. Δὲν πρέπει νὰ σὲ πάρει ὁ ὄπνος, ὅπως λέει ὁ Πιασίκαλ, ὃς ήτοὺ μὰ ϕθεῖ ἡ συντέλεια τοῦ κόσμου. 'Αφοῦ θὰ κοιμόσουνα, δὲν δὲν πονοῦσες, ἔρχεται ὁ πόνος καὶ σ' ἐμποδίζει νὰ κοιμηθεῖς. 'Η μεγάλη ἐγρήγορση εἶναι τὸ βαρὺ αἴτημα τοῦ Χριστιανισμοῦ. 'Η Ἀνατολή, ὀκιλουθώντας τὴν συνταγὴν τοῦ Βιούδδα ἡ ὅλων μεγάλων τέκνων της, ναρκώθηκε, ἀποκοιμήθηκε, ἔμεινε στατική. 'Η Δύση, ἀντίθετα, ἔμεινε ξύπνια, δὲ στόθηκε οὔτε μιὰ στιγμὴ σ' ἔνα δρισμένο σημεῖο, προχώρησε καὶ προχωρεῖ ξεχνώντας, ἔστω, τὸ νόημα ποὺ εἶχε πὸ αἴτημα τοῦ Ἰησοῦ, μετατρέποντας τὸ ιερὸν νόημα σ' ἔνα νόημα βέβηλο, πραγματοποιώντας, ώστοσο, τὴν προοδευτικὴν πορείαν τοῦ ἀνθρώπου μέσ' ἀπὸ τοὺς πιὸ μεγάλους πόνους καὶ τὶς πιὸ μεγάλες δοκιμασίες.

'Ο Σόπενχάουερ ἐπηρεάσθηκε, λοιπόν, ἀπὸ τὴν σοφία τῆς Ἀνατολῆς καὶ εἰδικῶτερα ἀπὸ τὸν Βιούδδα, καὶ δὲν ἔφθιασε στὴ μεταφυσικὴ σύλληψη τῆς οὐσίας τοῦ πόνου ποὺ ἀποκαλύφθηκε στὸ λόγο καὶ στὸ βίο τοῦ Ἰησοῦ. Καὶ συγχέει ὁ Σόπενχάουερ τὴν ἀγιωσύνη ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὸν Χριστιανισμὸν μὲ τὸν ἀσκητισμὸν τοῦ ἀνατολικοῦ τύπου ποὺ ὑπαγορεύθηκε ἀπὸ τὴν διδασκαλία τοῦ Βιούδδα· συγχέει τὸν Φρίαγκισκο τῆς Ἀσσίζης μὲ τὰ μοναχικὰ τάγματα τῆς φτώχιας ποὺ ἔδρυσε τὸ πνεῦμα τοῦ Βιούδδα· συγχέει καὶ τὸν εὐρωπαϊκὸν μυστικισμὸν τοῦ Μάϊστερ "Ἐκχαρτ" μὲ τὸ μυστικισμὸν τῆς μακαριότητας καὶ τῆς ἀπόθετας ποὺ ἔχαρακτήρισε μερικὲς φόσσεις τῆς Ἰνδικῆς καὶ κινέζικης πνευματικῆς ζωῆς.

'Η διαφορά, ὅμως, εἶναι μεγάλη, πολὺ μεγάλη. 'Ο Σόπεν-

χάσιμερ, ἀν καὶ ὁξυδερκέστοτος, δὲν ἥθελε νὰ τὴ διακρίνει, "Ἄν τὴν ἔβλεπε, δηλαδὴ ἀν παριαδεχόταν ὅτι τὴν εἶχε δεῖ, δλόιδηρο τὸ σύστημα τῆς φιλοσοφίας του θὰ εἶχε διαταραχθεῖ. Καὶ ἀποφεύγουν οἱ φιλόσοφοι ὅτι δὲ συμφέρει στὸ σύστημά τους. Τοὺς ἐνδιαφέρει πιὸ πολὺ τὸ σύστημα παρὰ ἡ ὀλήθευσι τοὺς σπόζει τὰ συστήματα. Κατὰ τὸν Σόπενχάσουερ, οἱ πάντες — οἱ ἀρχαῖοι "Ελληνες καὶ Λατίνοι, ἡ Μπαγκαβαντγίτια καὶ δὲ Βούδμας, ὁ Φραιγκίσκος τῆς 'Ασσίζης καὶ δὲ Μάϊστερ "Εκχάρτ, ὀκόμω κι' αὐτὸς δὲ Βολταΐρος — ἐπικροτοῦν τὸ σύστημά του. Στὸ πρόσωπο τοῦ Σόπενχάσουερ ἐνσάρκωθηκε μιὰς ἀπὸ τὰς μεγαλοφυέστερες ἀδυναμίες.

"Ο, τι, ὅμως, δὲ θέλησε νὰ δεῖ δὲ Σόπενχάσουερ, πρέπει νὰ τὸ δοῦμε ἔμεις. 'Ο Μάϊστερ "Εκχάρτ, ἐμπνευσμένος ἀπὸ τὸν 'Ιησοῦν, δὲν εἰναι μυστικιστὴς ἀνατολικοῦ τύπου. Ζητάει ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους νὰ πάσχουν καὶ μὰ προνοῦν, ἄρα νὰ δροῦν. 'Ο πόνος εἰναι δράση. Τὸ αἴτημά του δὲ σὲ ὀδηγεῖ στὴν παθητικότητα, καὶ δὲ σοῦ λέει ν' ὀρνηθεῖς τὴ βούλησή σου. 'Ο πόνος εἰναι βούληση. 'Εξυψώνει, βέβιαια, τὴ δράση, μεταφέρει τὸν εὔρωπαϊκὸ δυναμισμὸ ἀπὸ τὸ χαμηλότερα ἐπίπεδα στὰ ἀνώτατα, ἀλλὰ τὴ δράση ζητάει, ὅχι τὴν ἀδράνεια. 'Ενῶ σοῦ ζητάει ν' ἀπαριθμεῖς ὅλα τὰ ἔγκόσμια, δὲ σ'οῦ ζητάει ν' ὀπαρνηθεῖς τὸν πόνο. Τὸ ίδιο δὲ Φραιγκίσκος τῆς 'Ασσίζης ποὺ ἔδρασε πονῶντας καὶ συμπονῶντας. 'Η ἀγιωσύνη τοῦ Φραιγκίσκου βρίσκεται στὴν πράξη, ὅχι στὴν ἀπραξία, εἰναι ἀκριβῶς τὸ κορύφωμα τοῦ ἰστορικοῦ δυναμισμοῦ ποὺ χαρακτηρίζει τὴ Δύση καὶ πού, ὃν ἐπήγασε ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα, βρήκε τὴν κύρωσή του καὶ κατοχυρώθηκε, ὡς συνέχεια καὶ ὡς συνέπεια, ἀπὸ τὸν Χριστιανισμό. 'Ο Φραιγκίσκος τῆς 'Ασσίζης δὲν ἦταν μόνον ἄγιος, ἀλλὰ ἦταν ἡρωας. Οὔτε μπορεῖ νὰ ὑπάρχει ἀληθινὸς ἄγιος, μέσα στὸ πλαίσιο τοῦ Χριστιανισμοῦ, ποὺ νὰ μὴν εἰναι ἡρωας. "Οποιος δὲν εἰναι, δὲν εἰναι οὕτε ἄγιος. 'Ο Κόζερλινγκ, ἀντιδιαστέλλοντας ριζικὰ τὸν ἡρωα ἀπὸ τὸν ἄγιο καὶ τὸ μάρτυρα, ἔχει ὄντικο. 'Ο προχριστιανικὸς ἡρωας, δὲ 'Οδυσσεύς, εἰναι ἔνας ἀτελέστατος ἡρωας. 'Ο τέλειος ἡρωας εἰναι δὲ 'Ιησοῦς, δὲ ἄγιος, δὲ μάρτυς. "Οχι μόνο τὸ δικό του τὸ σταυρό, ἀλλὰ καὶ τὸ σταυρὸ δλων τῶν ἄλλων πρέπει νὰ σηκώσει δὲ Χριστιανός. Δὲν ὑπάρχει πιὸ κοινωνικὴ — πιὸ ἡρωϊκὴ κοινωνικὴ — ἀποστολὴ ἀπ' αὐτήν. Καὶ αὐτὴ ἡ ἀποστολή, ἡ πιὸ κοινωνικὴ ποὺ ὑπάρχει, εἰναι τοιτόχρονα ἡ πιὸ ἀτομικὴ.

Στὴ βαθύτερη μόνωση τοῦ ἔσωτοῦ του — ἐκεῖ ποὺ ἐπικοινωνεῖ μόνο μὲ τὸ Θεὸ — γίνεται δ ἀνθρωπος ἄξιος γιὰ τὴν κοινωνία. ‘Ο Χριστιανισμὸς ἔχει ὑπερνικήσει δλες τὶς ἐγκόσμιες ὀντιθέσεις. Δὲν εἶναι οὔτε σοσιαλισμός, οὔτε ὀτομικισμός. Εἶναι ἡ σύνθεση τῶν δυό.

8.— «Ἐν τῷ κόσμῳ θλίψιν ἔχετε· ἀλλὰ θαρσεῖτε, ἐγὼ νείκηκα τὸν κόσμον». Μ’ αὐτὰ τὰ λόγια, πρὶν σηκώσει τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸν οὐρανὸν καὶ ὀναγνωρίσει ὅτι «ἐλήλυθεν ἡ ὥρα», τελειώνει δ Ἰησοῦς, στὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιο, τῇ διδασκαλίᾳ ἐκείνῃ πρὸς τοὺς μαθητές του ποὺ περιέχει τὶς τελευταῖς ὑποθῆκες του. ‘Ο νεαρὸς μαθητὴς «δν ἥγάπα δ Ἰησοῦς» καὶ ποὺ ἦταν ταύμανος, στὰ βαθειά του γεράματα, νὰ γράψει τὴν «Ἄποκόλυψη», κράτησε ἴδιαίτερα στὴ μνήμη του τὴν τελευταία αὐτὴ διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ. Χείμαρρος γίνεται δ λόγος τοῦ Ἰησοῦ στὴν τελευταία διδασκαλία του ποὺ τοὺς βασικοὺς σταθμούς τῆς ἀποτελοῦν οἱ δυὸ φράσεις: «Ἐγὼ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ὀληθινή, καὶ ὁ πατήρ μου ὁ γεωργός ἐστιν» καὶ «ἐγὼ εἰμι ἡ ἄμπελος, ὑμεῖς τὰ κλήματα». Καί, συνδέοντας τοὺς μαθητές του τόσο βαθειὰ καὶ δργανικὰ μὲ τὸν ἔσωτό του («δ μένων ἐν ἐμοὶ κάγὼ ἐν αὐτῷ»), τοὺς λέει: «ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι κλαύσετε καὶ θρηνήσετε ὑμεῖς». Μ’ αὐτὴ τὴν προειδοποίηση, μὲ τὴ βαρειὰ προειδοποίηση ὅτι θὰ πονέσουν καὶ θὰ μαρτυρήσουν, τοὺς ἀποχωρίζεται καὶ τοὺς στέλνει στὰ πέρατα τῆς γῆς. «Τίποτα τὸ μεγάλο δὲν παράγεται στὴν ἀνθρωπότητα χωρὶς τὴν προϋπόθεση τοῦ πόνου», λέει δ Λαμεννᾶι σχολιάζοντας τὸ κεφάλαιο 14 τοῦ κατὰ Μάρκον Εὐαγγελίου. ‘Ο πόνος, τὸ πιὸ μεταφυσικὸ γεγονὸς τῆς ζωῆς, γίνεται ἡ πιὸ δημιουργικὴ πηγὴ τῆς ιστορίας. Οὔτε ἡ ὑπερηφάνεια, οὔτε ἡ χαρά, οὔτε τὸ πάθος, οὔτε τὸ μῖσος, οὔτε ἡ φιλοδοξία, οὔτε ἡ βούληση γιὰ ἔξουσία καὶ δύναμη δὲ δημιουργοῦν στὴν ιστορία δ, τι δημιουργεῖ δ πόνος. ‘Ο πόνος εἶναι μόνος του ἡ μεγάλη δύναμη. Εἶναι δύναμη μεγαλύτερη ἀπὸ κάθε ἐγκόσμια δύναμη, γιατὶ ξεπερνάει τὸν κόσμο. Ποιὸς μπορεῖ, τάχα, νὰ νικήσει ἐκείνον ποὺ εἶν’ ἀποφασισμένος νὰ πονέσει καὶ ποὺ δὲν ὀπελπίζεται δσο κι’ δὲν πονάει; Τὸ ὅτι μόνον ἀπὸ τὸν πόνο πηγάζουν τὰ μεγάλα ἔργα, τὸ στηρίζει δ Ἰησοῦς καὶ στὴν ἀναλογίᾳ ἀνόμεστα στὴν ἀνθρώπινη δημιουργία καὶ στὸ φυσιολογικὸ γεγονὸς τοῦ τοκετοῦ: «ἡ γυνὴ ὅταν τίκτῃ λύπην ἔχει, ὅτι ἤλθεν ἡ ὥρα αὐτῆς». Μάταιη εἶναι ἡ χαρά δ πόνος δὲν εἶναι μά-